

Univerzita Karlova

Fakulta humanitních studií

Pojetí člověka v myšlení Tomáše Trnky

Bakalářská práce

Felix Geisler

Vedoucí práce

Mgr. Jakub Chavalka, Ph. D.

Praha – Tanvald 2020

Chtěl bych poděkovat panu doktoru Chavalkovi za připomínky a komentáře, bez kterých by práce nemohla vypadat tak, jak nyní vypadá. Také bych chtěl poděkovat všem učitelům, kteří mě provázeli při bakalářském studiu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci ‚*Pojetí člověka v myšlení Tomáše Trnky*‘ vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval a uvedl všechny použité prameny a literaturu, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Tanvaldu dne 28.5.2020

.....

Felix Geisler

Obsah

1. Úvod – cíle a postup práce.....	5
2. Život a dílo T. Trnky.....	6
3. Základní rysy filosofie T. Trnky.....	8
3.1. Noetika, diference, individuum.....	8
3.2. Recepce a Trnkův styl.....	12
3.3. Myšlenkové zdroje.....	13
4. Člověk a příroda.....	15
4.1. Položení otázky po vztahu člověka a přírody.....	16
4.2. Metodické vykročení.....	17
4.3. Tajemství smrti.....	19
4.4. Smrt a individuum.....	20
4.5. Problém individua.....	22
4.6. Filosofický problém skutečnosti.....	24
4.7. Bůh a spravedlnost k sobě.....	27
4.8. Tragika života.....	29
5. Člověk a kultura.....	33
5.1. Dvojitá typovost tvůrčí.....	34
5.2. Nadání.....	37
5.3. Kulturní tvorba a kulturní dílo.....	40
5.4. Zhodnocení lidského díla a jeho smysl.....	44
6. Člověk podle typologie.....	47
7. Mravní zkoumání člověka.....	50
7.1. Trojitý kořen mravnosti.....	51
7.2. Mravní závaznost.....	58
8. Shrnutí a závěr.....	63
Bibliografie.....	66

1. Úvod – cíle a postup práce

V předkládané práci se pokusím ukázat nárys toho, jak Tomáš Trnka ve svém díle přemýšlel o člověku a jaké možnosti pojetí člověka a lidskosti ve výsledku předvádí. To učiním na základě interpretace jeho vlastních filosofických prací. Trnka je autorem poněkud zapomenutým, a tak o něm v minulosti nebylo mnoho napsáno, což zásadně zmenšuje možnosti použití sekundární literatury. Takové postavení autora mi na jednu stranu poskytuje širokou volnost, co se interpretace týče, na druhou stranu, je čistě na mém vědomí a svědomí, abych zaprášený obraz Tomáše Trnky při jeho čištění takříkajíc nerozmazal, čímž bych ho znehodnotil. Nepůjde zde však o úplnou restauraci jeho myšlenek, ale o pouhou skicu, tedy postihnoutí základních kontur a momentů jeho myšlení z perspektivy uvažování o člověku.

Nyní jen v krátkosti shrnu postup následujících kapitol. Nejprve stručně nastíním životopis Tomáše Trnky, který případně může posloužit k lepší orientaci v chronologii jeho díla. Dále se pokusím načrtnout Trnkovu teorii poznání a některé z jeho základních filosofických koncepcí, jejichž nahlédnutí nám umožní se v pozdějších kapitolách, které už budou explicitně pojednávat o pojetí člověka, lépe orientovat. Pak teprve přistoupím k samotnému jádru práce, tedy interpretaci vybraných Trnkových děl, a popíši, jak se v nich Trnka vztahuje k člověku a jaký obraz člověka nám z jeho filosofie vyvstává.

Postupovat budu tak, jak postupně jednotlivé části Trnkova díla po sobě následují, avšak k vysvětlení některých pojmů, budu nucen učinit pár skoků, mezi jednotlivým díly nebo kapitolami jedné knihy.

Pokud bych měl vytyčit nějaký jeden konkrétní úkol a cíl, ke kterému by se mělo veškeré mé úsilí vztahovat, pak by to bylo podat co možná nejkonkrétnější názornou definici člověka, jakou zvládnou z myšlení Tomáše Trnky vykresat.

2. Život a dílo T. Trnky

Tomáš Trnka se narodil 6. 12. 1888 v Dunovicích v jižních Čechách do rolnické rodiny.¹ V letech 1901 až 1909 studuje na gymnáziu v Písku. Dle jeho slov na něm učení mnoho nezanechalo, za to spíše jedinečné osobnosti jeho učitelů měli naň rozhodující vliv, stejně jako událost zpěvu Beethovenova oratoria Kristus na hoře Olivetské a četba básníků, z nichž jmenuje především Otokara Březinu. Po ukončení gymnaziálního studia nastupuje na Filozofickou fakultu Karlo-Ferdinandovy univerzity, kde studuje obory filosofie a moderní filologie. Profesor František Drtina se stává, podle Trnkových slov, jeho druhým otcem a doporučuje mu studovat filosofii a literární historii. Dochází na semináře Františka Krejčího, kde se setkává s Karlem Čapkem. Studium ale po dvou letech přeruší vážný zápal plic, a tak se ubírá zpátky na rodný venkov, kde tráví většinu času čtením Dostojevského, Tolstého a Bergsona. Během studií před vypuknutím války se ještě setkává s Edvardem Benešem a T. G. Masarykem, na jehož popud ještě před válkou vypracuje práci *Moderní filosofie ve slepé uličce*, která vychází až v roce 1924.

V roce 1914 obhajuje disertační práce o filosofii Henriho Bergsona, která se jmenovala příznačně *Filosofie Henri Bergsona*, ale bohužel nebyla vydána. Po vypuknutí války se vrací opět na rodný venkov, kde válku přečkává. V této době už vzniká první náčrt jeho filosofické trilogie *Hledám tajemství života*. Zároveň přijímá ještě v roce 1917 práci ve Svazu osvětovém, který se v roce 1925 změnil na Masarykův lidovýchovný ústav, v němž zůstane až do roku 1947. Svaz osvětový a pozdější Masarykův lidovýchovný ústav sloužil, jak už názvy napovídají, obecné osvětě a podporoval lidovou výchovu, která byla předchůdkyní dnešní andragogiky. V tomtéž roce vydává svoji prvotinu *Filosofický problém války*. Práce v osvětovém svazu v čase nově nabyté státní samostatnosti byla pro Trnku velmi podnětná vydává své tři tzv. „přípravné“ knihy: v roce 1919 vychází metodologická kniha *Cesty filosofie a vědy* a historická kniha *Proudy v současné filosofii* a v roce 1920 vychází jeho epistemologické pojednání *Záhada vědomí a poznání*. První díl své trilogie vydává v roce 1923, druhý již v roce 1926. V roce 1929 vydává knihu *Člověk a svět*, která měla být závěrem trilogie, nakonec se ale stala jakýmsi předělem mezi druhým a třetím dílem. Trnka příležitostně přispívá do různých časopisů a v roce zakládá 1927

¹ Všechny životopisné informace čerpám z Trnka, T., *Autobiografie*. Filosofický časopis, 1969, roč. 17, č. 4, s. 565–567.

s Karlem Vorovkou a Josefem Bartošem revue *Filosofie*, které bylo názorově blízké *Ruchu filosofickému*. Vorovka záhy v roce 1928 umírá a revue se dočkalo pouze dvou ročníků. Během druhé světové války Trnka vydává přepracované verze svých knih a pracuje na definitivním závěru své trilogie, který vychází po válce, v roce 1948 pod názvem *Mezi zemí a nebem*. V roce 1946 se habilitoval na Filosofické fakultě v Praze a v následujícím roce je Edvardem Benešem jmenován řádným profesorem na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, ne však na dlouho. V roce 1949 byl Trnka z rozhodnutí akčního výboru, na popud Zdeňka Nejedlého, ze své funkce suspendován. Dožívá v Praze v kruhu rodiny, kde pracuje na souborném vydání svých prací, které se ovšem nikdy nerealizovalo. Umírá v roce 1961 na následky vleklého očního onemocnění.

Trnka se po dlouhou část svého života věnoval lidové výchově, která je podle něj „zvláštní tvorba, která u jedince se projevuje jako tvorba vlastního charakteru.“² Sám Trnka shrnuje svoji práci takto: „Tak mé celoživotní dílo se podobá dvěma miskám vah, kde na jedné straně je úsilí filosofické a filosoficko-pedagogické a na druhé straně podnětně studijní a organizační práce lidovýchovná, aby se navzájem doplňovaly, vyvažovaly a tvořily tak jednotný celek.“³

² Trnka, T., *Autobiografie*. Filosofický časopis, 1969, roč. 17, č. 4, s. 567. Všechny Trnkovy citace ponechávám v původním znění.

³ Tamtéž.

3. Základní rysy filosofie T. Trnky

Trnka své hlavní filosofické dílo – tzv. filosofická trilogie (*Příroda a její dílo*, *Filosofie kultury*, peripetie v podobě knihy *Člověk a věčnost*, a nakonec *Mezi zemí a nebem*) – nazývá *Hledám tajemství života*. Jak sám píše v předmluvě první knihy s podtitulem *Příroda a její dílo*, v tomto svém spise buduje systém, ukazuje vlastní filosofický názor na svět. „Vývoj mého myšlení jest výprava za hledáním smyslu života a světa.“⁴ V této větě bychom mohli zaslechnout určitý *pathos*, pravdou však je, že se jedná o opravdu upřímné vyjádření Trnkova filosofického snažení. Otázka po smyslu existence individuálního lidského života a světa protíná celé jeho dílo. Smysl vnímá jako určité ospravedlnění, obhájení existence proti prosté a bezbřehé neexistenci. Pojem smyslu hraje důležitou roli nejen v celku Trnkova myšlení, ale právě také v souvislosti s jeho úvahami o člověku.

3.1. Noetika, diference, individuum

Trnkovi byl dobový vědecký a racionalistický styl uvažování, který převládal v tehdejší školské filosoficky-metodické praxi, zcela cizí. Na druhou stranu mu nešlo o jednostranné odmítnutí rozumu, spíše se s ním snaží vyrovnat a poukázat na jeho meze v subjektivně prožívaném životě.⁵ S racionalistickými přístupy k řešení nejzásadnějších problémů lidské existence se vypořádává ve své knize *Záhada poznání*,⁶ v níž podává své pojetí epistemologie. Problémem různých pojetí noetických a epistemologických teorií je podle Trnky vždy určitý nedotázaný předpoklad, se kterým pracují jako se samozřejmou daností – touto všeobecně uznávanou daností je podle Trnky v noetice vědomí.⁷ Noetický zmatek vyústil podle Trnky ve dvě extrémní pozice.⁸ První, prezentovaná Vaihingerem, tvrdí, že poznání neexistuje, druhá, prezentovaná Bergsonem, činí z poznání dle Trnkových slov ilusionismus a symbolismus. Dalším problémem, který zde Trnka explicitně řeší je přecenění poznávací schopnosti řeči, písma, slov a obecných pojmů: „Slepou uličkou je mně právě jednostranné, ba nesprávné chápání poznávací stránky lidské řeči a písma.“⁹ Domnívá se rovněž, že tradičně je jednostranně nadhodnocena poznávací schopnost

⁴ Trnka, T., *Hledám tajemství života: Příroda a její dílo*. Praha, E. Beaufort 1940, s. 11.

⁵ Viz Rolný, I., *Náboženská problematika v díle T. Trnky*. Religio, 1993, roč. 1, č. 1, s. 29.

⁶ Trnka, T., *Záhada poznání*. Praha, E. Beaufort 1946.

⁷ Trnka, T., *Vykládám svou knihu*. Česká mysl, 1922, roč. 18, č. 3, s. 182–185.

⁸ Obě tyto pozice zevrubně rozebírá také ve výše zmiňované knize *Moderní filosofie ve slepé uličce*.

⁹ Trnka, T., *Mé hledání smyslu života*, Rozpravy Aventina, 1926-27, roč. 2, č. 1, s. 4.

racionálního myšlení a logického uvažování. Trnka má mnohem blíže k poznání vycházejícímu z intuice.

Trnka v dobové filosofii rozpoznává rozpor, jakousi krizi, kterou se snaží řešit po svém. Východiskem mu není myslící subjekt, nýbrž holisticky pojatá osobnost člověka, v níž se syntetizuje myšlení, vědomí a nadání s vůlí i citem. Ze „suhry“ duševních a fyzických dispozic pak vyplývá jedinečnost osobnosti. Tradičně se má za to, že se k realitě vztahujeme pomocí soudů. Pravdivost soudu byla určena podle toho, jak pojmový soud korespondoval se skutečností. Trnka se vzdává tohoto kritéria a zavádí osobnostní kritérium pravdivosti soudů, které vychází z víry a přesvědčení vnitřního prožitku toho o čem je souzeno. Pramen poznání je tak pro Trnku osobnostní.¹⁰ Pojmový soud je až druhotný – tomu předchází osobní, vědomý prožitek dané záležitosti, o které je souzeno a zároveň emoce, která soud doprovází.¹¹ Tak ani pravda není absolutní hodnotou, ale nutně vychází z osobnostního prožití a přesvědčení. „Pravda je pravou, jen je-li myšlena a je-li harmonicky organickou součástí celkového osobnostního myšlení.“¹² Pravda vychází z holistického pojetí lidské osobnosti, která má tvůrčí povahu. „Poznání a pravda je dílo člověka, je práce a plod jeho života.“¹³ Pravda se tedy zakládá na nedělitelném celku osobnostní konstituce a vychází z jejího osobnostního prožitku a má také krom jiného hodnotu estetickou a etickou.¹⁴ „Člověk si tvoří obraz o světě podle svého tvůrčího založení.“¹⁵ Pravda je podle něj pak kulturním výtvozem konkrétního člověka, či většího lidského celku, vyrůstající z konkrétní osobnostní konstituce, tedy tvůrčího založení. Tvůrčí založení je jedinečný konstituční základ člověka, který je podle Trnky lidským typem. Typologický přístup k člověku je pro Trnku velmi zásadní a podrobně se jeho vysvětlení věnuje ve své knize o typologii *Člověk a věčnost*. Neméně významné je pro pochopení Trnkova uvažování jeho pojetí vnímání – vše, co vnímáme, vnímáme na základě rozdílnosti a kontrastů. „Diferencovanost, odlišnost, různost umožňuje vnímání.“¹⁶

¹⁰ Viz Trnka, T., *Záhada poznání*. Praha, E. Beaufort 1946, s. 28. Viz Arazimová, V., *Personalismus v díle a myšlení Tomáše Trnky*, Brno, 2016, Diplomová práce, Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, s. 48-50.

¹¹ Rolný, I., *Tomáš Trnka*. Slovník českých filozofů, Dostupné online z [http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/trnka.html], 25.05.2020.

¹² Trnka, T., *Záhada poznání*. Praha, E. Beaufort 1946, s. 78.

¹³ Tamtéž, s. 81.

¹⁴ Tamtéž, s. 12-13.

¹⁵ Tamtéž, s. 99.

¹⁶ Tamtéž, str. 99-101. Viz též Arazimová, V., *Personalismus v díle a myšlení Tomáše Trnky*, Brno, 2016, Diplomová práce, Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta, s. 49.

Diferencovanost figuruje často ve spojení s individuálností. Právě tyto dva termíny hrají významnou roli v Trnkově uvažování o člověku, které souvisí s jeho pojetím světa a s celkovostí všeho, co jest. Princip individuace vysvětluje Trnka na konci své knihy o typologii, kterou jsem již zmínil výše. Proto zde nyní vysvětlím princip individuace, v němž se k sobě vztahují diferencovanost a individuálnost.

Vše živé se podle Trnky individuálně utváří¹⁷ – toto individuální utváření se děje skrze diferenciaci, která má tvořivou povahu. Tvořivou proto, že diferenciaci v přírodě, tedy v živém světě probíhá pomocí plození a rození nových jedinců. Každý jedinec je individuem, protože není přesnou kopií svých předků, nýbrž vlastním jedinečným celkem. To, co je vlastní každému individuum je jedinečný, sebou samým prožívaný život od vlastního zrození po vlastní smrt. Proto třeba i primitivnější organismy, které mohou být po všech stránkách identické, jsou odlišeny tím, že jejich žití od zrození po úmrtí je vždy jedinečné. „*Individuální diferenciaci znamená, že život je vymezen narozením a smrtí.*“¹⁸ Individuálnost a diferenciaci se však týkají i anorganického světa: „*Vše na světě i ve vesmíru se tvořivě synteticky diferencuje, formuje tím, že se ohraničuje, vymezuje, naplňuje pomocí vzniku a zániku. S tohoto hlediska i dualismus hmoty a života nám mizí a objeví se jen jako diferenciaci.*“¹⁹ V životě probíhá *individuální diferenciaci*, v neživém světě probíhá *syntetická tvůrčí diferenciaci*, ale jsou to v zásadě dva názvy pro totéž. Diferenciaci a individuálnost jsou obě dány základní konstantou žití a smrti, vznikem a zánikem.

Jak je vidět má pojem individua opravdu široký význam v Trnkově pojetí. Individuum je buňka i zvíře, i člověk, ale i rodina, národ či lidstvo až nakonec i země, sluneční soustava, galaxie až celý vesmír. Vše, živé i neživé, aby si podržovalo identitu své individuality, se vůči všemu ostatnímu diferencuje, ale tato diference probíhá vnitřním procesem růstu a zrání, který je vlastně spěním k zániku a smrti. Tento vnitřní princip sebezpřekonávání je podle Trnky sebe-zhodnocování a přehodnocování každého individua samého, kterým právě dochází k nacházení a vykupování vlastního smyslu lidí a věcí. Vztahy mezi všemi entitami jsou vztahy mezi různými úrovněmi individuí. Trnka to popisuje takto:

¹⁷ Viz Trnka, T., *Člověk a věčnost: Typologie a charakterologie*. Praha, Aventinum 1946, s. 278-287.

¹⁸ Tamtéž, s. 281.

¹⁹ Tamtéž, s. 282.

„Vnímání, poznávání světa není tedy vztah subjektu k objektu, nýbrž spíše princip identity, prožívání uvnitř života onoho vyššího individualistního celku. Vnímá-li člověk svět kolem sebe, není to vlastně cizí vztah člověka k světu, nýbrž vnitřní vyrovnávání ‚částí‘ vyššího celku, jehož bezprostředními obdobími, řekněme částmi, jsou lidé, živočichové a věci. Člověk, a tu zase různě nadaní lidé, dále různé druhy živočišné nevnímají svět, jak by chtěli, nýbrž tak, jak to je zapotřebí, aby byl zladěn vnitřně vyšší individualistní celek.“²⁰

Trnka se svým pojetím individua mimo jiné snaží překonat běžné duality jedince a kolektivu, ducha a hmoty, živého a neživého, přičemž zrušení duality nebo protikladnosti vnímá spíše jako vyostření napětí, které mezi nimi vládne než odstranění jejich vzájemného vztahu. Vyrovnávání napětí, ale zároveň jeho neustálá oscilace a podržování je vlastní dynamika onoho zhodnocování sebe samého, jak to Trnka později vyjádří v myšlence *spravedlnosti k sobě*. Skutečné je dění odehrávající se mezi oněmi absolutními póly, které panují vždy na opačné straně polarity. O tomto principu individua se vyjadřuje jako o principu metafyzickém a pojednává o něm v prvním díle své filosofické trilogie.

V neposlední řadě řeší ve své epistemologii otázku poznávání z hlediska lidské řeči a písma. Trnka se domníval, že lidská řeč – ať už slova nebo písmo – je brána vždy příliš jednostranně. Slova buďto odpovídají pravdě anebo jsou symboly či fikcionalismy. Zafixované a zbytnělé pojmy neodráží žitou zkušenost, spíše vytváří falešné představy a předsudky.

Zde je vidět, že Trnkovo myšlenkové úsilí opravdu směřuje k jednolitému světovému názoru, či celkovému systému, který je založen na rovnováze – harmonii v napětí protikladných sil. Důležité je tedy, že jeho pojetí epistemologie souvisí s jeho metafyzickou koncepcí, která je zčásti obsažena v principu individuálnosti, dále pak v myšlence *spravedlnosti k sobě*, která bude osvětlena v kapitole o vztahu člověka a přírody.

Je důležité mít na paměti, že Trnkovy úvahy o poznání se opírají především o prožitek vnitřní zkušenosti. Na vnitřním prožitku může být postavena jakákoli evidence, pravda,

²⁰ Trnka, T., *Záhada poznání*. Praha, E. Beaufort 1946, s. 107-108.

skutečnost. „Intuitivní nazírání a sebeprožívání vlastní existence je mu výchozí situací každého poznání.“²¹ Kritérium pravdivosti poznání je podle něj „cit víry a přesvědčenost v soud.“ „To, že člověk vůbec může vnímat a tvořit soudy, je možné pouze díky intuici, jako jádru našeho poznání, a té je cit víry, přesvědčenosti, vlastní. Prostřednictvím této emoce také soudy tvoříme, ona je i jejich vlastním smyslem.“²² Jak dále Rolný tvrdí, Trnka se snaží syntetizovat racionální a iracionální prostředky poznání.

3.2. Recepce a Trnkův styl

Trnka byl už během svého života kritizován za to, že jeho styl psaní je nejasný, nesrozumitelný, vyumělkovaný. Tak například František Šeracký a František Krejčí kritizovali Trnkovo zacházení s pojmem vědomí a jeho chápání pravdy jako kulturního díla vycházejícího z lidské tvořivosti.²³ J. B. Kozák mu přiznává jisté literární ambice, ale vytýká mu, že jako filosofický autor je viněn vlastní nesrozumitelností a nejasným kladením otázek.²⁴ Jan Patočka se k Trnkovy také vyjádřil tak, že jeho spisy jsou „spíše filosofické spisovatelství, které je podloženo velkou sčtlostí, dovede lehce a zajímavě poučiti o filosofických otázkách, často však čtenáře jen filosoficky naladuje, rozčeřujíc jeho mysl vlnami pěkných slov přicházejících zdánlivě z tajemných filosofických hlubin.“²⁵ Josef Král ve své knize o české filosofii nezapomněl zmínit Trnku, kterého řadí do idealistického křídla české filosofie. Jeho názor na Trnku se od ostatních zmiňovaných autorů zásadně neliší: „Podává rozčlenění kultury v jednotlivé složky, jež pak líčí na základě rozmanité četby často podnětně a spíše essayisticky, než vědecky popisuje a vysvětluje; jeho pojetí se logicky a věcně nedá zcela hájit.“²⁶

Typickým stylem, kterým Trnka vyjadřoval své myšlenky byla spíše filosofická esej nežli odborné pojednání, ale i s tímto útvarem některé poněkud delší pasáže jeho knih hraničí. Básnický jazyk je pro něj typický. Kdykoli se jme vyjádřit své myšlenky, používá k tomu jazyk plný metafor a básnických obrazů.

²¹ Rolný, I., *Náboženská problematika v díle T. Trnky*. Religio, 1993, roč. 1, č. 1, s. 29

²² Tamtéž.

²³ Viz Šeracký, F., *Trnka, Tomáš, Záhada vědomí a poznání. Základy noetiky*. Česká mysl, 1922, roč. 18, č. 1, s. 49–51.

Viz také Krejčí, F., *Doslov*, Česká mysl, 1922, roč. 18, č. 3, s. 185–186.

²⁴ Viz Kozák, J. B., *Dr. Tomáš Trnka: Hledám tajemství života*. Česká mysl, 1923, roč. 19, č. 6, s. 372–375.

²⁵ Patočka, J., *Dr. Tomáš Trnka, Hledám tajemství života*. Naše doba, 1940, roč. 48, s. 507–508.

²⁶ Král, J., *Československá filosofie: nástin vývoje podle disciplin*. Praha, Melantrich 1937, s. 214.

Bylo by předsudečně přijímat námitky Trnkových kritiků a odsoudit jeho myšlení jen kvůli osobitému stylu vyjádření. Navíc jeho myšlenky se stanou ihned zřetelnějšími, poznáme-li jejich východiska, počáteční zdroje a obzory k nimž směřují.

Trnka o sobě říká: „Vývoj mého myšlení jest výprava za systematickým jednolitém názorem na svět.“²⁷ Je ovšem pravda, že Trnka své názory často sděluje ve formě postulatů. „Mnohdy se Trnka omezuje pouze na kategorická tvrzení, konstatování, která uspokojivě nevysvětluje.“²⁸ Argumentace je často posunuta do pozadí, ne-li zcela vynechána – místo budování vlastní systematické argumentace, slouží mu jako odrazové můstky právě názory jiných autorů. Buďto je kritizuje a vymezuje se proti jejich pozici, anebo o nich řekne, že šli správným směrem, ale určité předpojatosti jim neumožnili postoupit dále.

3.3. Myšlenkové zdroje

Zařadit Trnku do nějaké tradice nebo proudu není úplně snadné, neboť hlavních inspiračních zdrojů, z kterých čerpá, je několik. Východisko jeho univerzitního vzdělání bylo zprvu určováno pozitivisticky zaměřenou filosofií, avšak sám později nachází zásadní zdroje inspirace u nepozitivistických a proti-pozitivistických proudů.

Důležitým zdrojem mu je vitalistická filosofie Henri Bergsona – přebírá od něj (v trochu pozměněné podobě) metafyzické pojetí života. Dále čerpá z německé *Lebensphilosophie*, z níž přebírá mnoho podnětů od Wilhelma Diltheye, Georga Simmela a Hanse Driesche. Mnohé z nich hojně cituje, ale především se s nimi kriticky vyrovnává. Podobně se vztahuje i k myšlenkám pragmatismu a filosofii Williama Jamese, která v dobách První republiky, kdy Trnka konstituoval svůj „světový názor“, měla nemalý ohlas. Neopomenutelný vliv měl na Trnku a celé proti-pozitivistické a anti-scientistické hnutí také Henri Poincaré.

Z nefilosofických autorů jmenuje Trnka hlavně dva literáty, kteří podnítli jeho tázání – těmi jsou Dostojevskij a Tolstoj. U nich nachází uspokojivě rozvedenou tematizaci a

²⁷ Trnka, T., *Mé hledání smyslu života*. Rozpravy Aventina, 1926-27, ročník 2, č. 1, s. 4.

²⁸ Rolný, I., *Náboženská problematika v díle T. Trnky*. Religio, 1993, ročník 1, č. 1, s. 27.

problematizaci smrti tak, jak ji nedokázali a mnohdy ani kvůli svým názorům nemohli rozvést filosofové a vědci. Inspirací a duchovním spřízněncem mu v některých myšlenkách byl také básník Otokar Březina, s nímž jednu dobu udržoval korespondenci a který sám četl Trnkovy knihy a nacházel v nich zalíbení, ba dokonce myšlenkovou příbuznost. Trnka zase druhou knihu ze své trilogie – *Filosofie kultury* – věnoval právě jemu.

Trnkova erudice však byla mnohem širší a velkou část jeho knih zabírají výčty různých dobových přístupů a názorů na různá témata, kterými vyplňuje své knihy a ukazuje na nich nedostatečnost jejich přístupu. V jeho době je běžně rozšířena tzv. rozhledová učenost²⁹ – byl to způsob, kterým se akademici v nově vzniklé republice snažili nasbírat co nejvíce dobových vědeckých poznatků ze zahraničí a šířit je nejčastěji v podobě skript mezi žáky a učence. Vyplývalo to i z pozitivistického zaměření tehdejší české inteligence, která dbala spíše na kvantitu poznatků než na kvalitu. Trnka, podobně jako další z generace, která se poprvé myšlenkově sdružila kolem časopisu *Ruch filosofický*, se vůči pozitivismu vymezoval vlastně celým svým dílem. Svá tvrzení Trnka opírá o autory z řad psychologů, sociologů, historiků, estetiků, antropologů, fyziologů, umělců atd.

Dalším a zásadním rysem Trnkova myšlení je individualismus a personalismus, které hrají zásadní roli v jeho přemýšlení o světě a člověku. Na tyto prvky v jeho myšlení bylo správně poukázáno ve čtyři roky staré diplomové práci o personalismu ve filosofii T. Trnky.³⁰

²⁹ Viz Kratochvíl, L., *Filosofický portrét Tomáše Trnky*. Filosofický časopis, 1969, roč. 17, č. 4, s. 570.

³⁰ Viz Arazimová, V., *Personalismus v díle a myšlení Tomáše Trnky*, Brno, 2016, Diplomová práce, Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta.

4. Člověk a příroda

V předmluvě k první knize své filosofické trilogie Trnka píše následující:

„I hledal jsem východisko: Člověk vyrostl z přírody. Vydala-li příroda člověka a tento člověk se liší od ostatních druhů živočišných tím, že tvoří kulturní díla, musíme v kultuře, resp. v záhadě vztahu mezi člověkem a přírodou, člověkem a kulturou hledati jedno řešení smyslu skutečnosti vůbec.“³¹

Člověk je už od začátku považován za ústřední téma, průsečík v Trnkově myšlení. Člověk je mu východiskem k tázání po povaze skutečnosti – zkrátka od člověka se musí začít a k člověku směřovat, má-li být myšleno něco jako smysl skutečnosti vůbec, a tedy i smysl člověka a jeho života. Člověk jako východisko a smysl individuálního života člověka jako cíl tázání tvoří tak jakýsi klíč k určitému Trnkovu hermeneutickému kruhu. Nejenže člověk má docházeti ve své tvorbě, jak Trnka ukáže, ke smyslu vlastního života, ale zároveň tímto svým úsilím vrhá světlo na záhadu veškeré skutečnosti.

V předmluvě také říká, že je pro něj zbytečné vykládat svět materialisticky nebo spiritualisticky, monisticky či pluralisticky – to, že jsou jen slova, která však naznačují zvláštní řád skutečnosti dějící se v protikladech. Ty však podle Trnky nejsou samostatně skutečné. Dodává, že tím zásadním protikladem pro člověka je život a smrt. Toto myšlení protikladu sehrává v Trnkově myšlení zásadní roli. Trnka to nikde nezmiňuje, ale tento způsob myšlení nápadně se podobá některým úvahám Parmenidovým a Anaximandrovým a jiným předvedením principu jednoty a překonávání protikladů. Na tuto podobnost upozorňuje i Ivo Rolný.³²

V první knize zkoumá Trnka vztah člověka a přírody, v druhé pak vztah člověka a jeho vlastního kulturního díla. Třetí kniha zabývající se etikou a mravností slouží jako vyústění předešlých knih. „Nuže, co je člověk? Odkud vyšel jeho kolísavý krok, kudy kráčí, kam směřuje? Jaký je vztah člověk k přírodě, jaký je vztah člověka k jeho vlastnímu dílu a jaký je vztah díla člověka k přírodě? Tyto tři kapitoly tvoří trilogii věčné záhady.“³³ Mezi

³¹ Trnka, T., *Hledám tajemství života: Příroda a její dílo*. Praha, E. Beaufort 1940, s. 13.

³² Viz Rolný, I., *Náboženská problematika v díle T. Trnky*. Religio, 1993, roč. 1, č. 1, s. 36.

³³ Trnka, T., *Hledám tajemství života: Příroda a její dílo*. Praha, E. Beaufort 1940, s. 25.

druhou a třetí knihou vyšla ještě jedna, která se týká typologického zkoumání člověka a jsou zde zároveň různé zajímavé statě, kde se pojednává např. o Donu Juanovi, o Ježíši nebo o vztahu člověka a hor. Tuto knihu nazývá Trnka peripetií.

V následujících kapitolách bude výše jmenované Trnkovy knihy referovat, abych nakonec v závěru vyextrahoval ty myšlenky, které se týkají zejména člověka.

4.1. Položení otázky po vztahu člověka a přírody

Východiskem Trnkova tázání v knize *Hledám tajemství života*, která nese podtitul *Příroda a její dílo, je záhada* – tak se jmenuje i úvodní kapitola první části knihy, která slouží jako předestření celé šíře problému. V této kapitole zazní poněkud kryptická věta: „Na skále stojí člověk: příroda v přírodě. Myšlenky letí a moře hučí a lesy šumí. I stojíte před velkým tajemstvím uzavřeným v pojmu ‚člověk‘. Co je člověk, co jeho myšlenky, co jeho dílo?“³⁴ Tyto věty, nyní ne zcela jasné budou postupem Trnkovy trilogie vyjasňovány, nyní však značí jen to, že Trnkova filosofie se točí kolem otázky po člověku. Tématem první knihy je ukázat, jak příroda tvoří, resp. jak vzniklo a jaká zákonitost řídí přírodní tvoření a jak přírodní tvorba souvisí s člověkem.

V této první knize se však, jak už bylo řečeno, od člověka jakožto od zdroje tázání teprve vychází. Pravým účelem, který se odráží v knize *Příroda a její dílo* je nalézt, ukázat a předvést základní principy přírody, života a vesmíru – ve smyslu makrokosmu i mikrokosmu. Dalo by se říci, že v této knize Trnka buduje něco jako své pojetí ontologie, metafyziky a v principu i kosmologie.

Život je u Trnky metafyzickým principem – skrze lidský život, lidskou tvořivost a lidské dílo, které je v jádru vlastně nejupřímnějším vyjádřením smyslu této jednotlivé tvořivé bytosti, se ukazuje smysl všeho, co vzniká a zaniká, všeho živého i neživého. Život v celistvosti, ve své všeobecnosti i rozmanitosti, lze zkoumat z hlediska partikulárního života lidského. V posledku bude tento princip a jeho různé aspekty nazýván různými jmény – (idea spravedlnosti, spravedlnost k sobě, bůh, idea světa, individuální diferenciaci, syntetická tvůrčí diferenciaci, nadetický princip atd.). Na tom se opět

³⁴ Tamtéž, s. 24.

ukazuje, jak Trnkovi při postihnutí myšlenky nejde o racionální argumentaci a pojmovou přesnost – myšlenka má být prožita, myslitel má o ní být vnitřně přesvědčen.

Trnka si klade první otázku po lidském životě a až ta ho dostává k otázce po přírodě a jejím díle: „Člověk žije svůj život, a život jeho jest přírodní růst květiny? Co je však květem člověkovým? Jsou to díla jeho duševnosti, je to kultura, či je to melancholický květ tělesné smrti? Ano, co je dílo člověkově a co je smrt, a jaký vládne mezi nimi vztah? Dílo a smrt!“³⁵ Trnka zde předvádí, jakým směrem jeho tázání míří – tajemství smrti se v následujících kapitolách rozvine jako ústřední nezodpovězený problém, jehož vyřešením by se zaostřílo světlo na otázku a záhadu života, čímž se posléze proklesí cesta k záhadě přírodního tvoření a jeho vztahu k člověku.

4.2. Metodické vykročení

Pokud první kapitola měla být pouze nadhození otázky a problému, druhá kapitola už je metodická – nese proto i příznačný název „Maják filosofického myšlení“. „Slovem, filosof, aby vůbec mohl počít filosofovat, musí si nalézt pevné, nezvratné východisko“ a dále Trnka dodává, že „filosofické záhady jsou mořem nejistot, neznámými končinami, kosmem kolotajícím, kde není pevného bodu.“³⁶ Odkazuje dále na Archimeda a jeho pevný bod, dále na východiska Humeova, Berkeleyova až dochází k nejznámějšímu důkazu Descartově, tedy jím myšlená jistota myslícího subjektu, který ponořen do metodické skepse dochází k první nezvratitelné, jasné a rozlišené pravdě – „*ego cogito, ergo sum*“. Trnka pro sebe také hledá určitý pevný a nezvratitelný Archimedův bod, díky kterému by mohl otáčet veřeje světa. Trnka dále ukazuje, jak různí myslitelé dávají při určování jistoty člověka ve vlastní existenci, při určování onoho pevného bodu v novověké filosofii, důraz na různé kognitivní schopnosti (mohutnosti) člověka – rozum, vůle a cit.

Tento přístup však Trnka obrací: „Všechna tato odůvodnění existence jsou jednostranná, vyvozená až z duševní činnosti. Pro naše dnešní myšlení filosofické, kdy rozbita je substance, rozbity mohutnosti, rozbit substanciální pojem vědomí, platí spíše opačně: *Jsem, tedy snad myslím, cítím, chci*. Jsem si vědom své existence, své bytosti bez pomoci myšlení a myšlení vyplývá teprve z této mé existence. Jsem proto, že bije mé

³⁵ Tamtéž, s. 25.

³⁶ Tamtéž, s. 26.

srdce, že já jsem (— ne subjekt noetický a psychologický vůči objektu), že život vyvěrá z mého srdce, že srdce jako symbol po celou dobu mého bytí si rytmicky zpívá svou píseň růstu a žití. Tento růst nepotřebuje, aby byl odůvodňován myšlenkou ani vůlí ani citem. Jsem, tedy snad myslím. Myšlenka je spíše závěr mé existence, nikoli má existence sama.³⁷ Pro Trnku je tedy důležitější aspekt prožívání a žití osobitého života, je pro něj větší jistotou než myšlenka, která je až důsledkem žití a prožívání sebe samého.

Trnka dál hledá jistotu a ospravedlnění života samého, které je ospravedlněním nejen života v obecnosti, ale hlavně v každém jednotlivém jeho projevu. Jistota o vlastní existenci plyne ze života, který sám sebe prožívá: „Toto sebeprožívání života jest jistota mé existence, tato jistota jest a musí býti filosofu předpokladem.“³⁸ Sebeprožívání života, existence je tedy jistotou, na které se Trnka rozhoduje stavět svůj filosofický názor.

Sebeprožívání života se tedy projevuje jako víra a jistota mé existence. Tato víra však není bezprostřední, nýbrž má stupně. První stupeň je pro Trnku jen jakési bazální sebeprožívání, kterým je pud sebezáchovy. Postupně se toto sebeprožívání prohlubuje, až si začne uvědomovat vlastní hranice – uvědomění distinkce mezi „já-tady“ a vnějším světem přírodou. V tomto druhém stupni se teprve naše existence a smysl našeho života stává dotázaným. Při tomto uvědomění se podle Trnky stává nesamozřejmým i náš vztah k vnějšimu světu a příroda sama. Proto Trnka souhlasí s Platónem a Aristotelem, že počátkem filosofování je údiv.

Tento přístup naznačený v druhém stupni sebeprožívání je však pro Trnku pouhým vymezením z „objektivní neutrality směrem k subjektivnímu nazírání na svět.“³⁹ Právě filosofování začíná až ponořením se do vlastního života – prožití svého života a uvědomění si svých základních limit v podobě svého zrození a své smrti. „Záhada narození a smrti jsou základní a jediné filosofické otázky ze kterých můžeme vyjít.“⁴⁰ Zde je to řečeno úplně explicitně – smysl existence, podstatu života ukážeme na rozřešení záhady a paradoxu života a smrti – k tomu máme možnost přistoupit pouze osobně z naší jednotlivé, individuální perspektivy. Z hlediska sebeprožívání je to perspektiva nejzásadnější.

³⁷ Tamtéž, s. 27.

³⁸ Tamtéž, s. 28.

³⁹ Tamtéž, s. 29.

⁴⁰ Tamtéž, s. 30.

4.3. Tajemství smrti

Otázka je tedy nadhozena příměji. Smysl lidského života je něco, co se nám prožívajícím může ukázat teprve na pozadí smrti, tedy na pozadí toho našeho nejzazšího horizontu nám daného. Otázka po smyslu života se nyní obrací v otázku po povaze smrti. Trnka rozebírá dále různé dobové vědecké názory na smrt, většinou povahy biologické. Smrt je rozhodující pro život člověka a jeho smysl, protože je vždy individuální a sama v určitém smyslu individualitu ustavuje – „*Smrt je spojena se životem individua: narození a smrt ohraničují život individua. Smrt je tudíž spjata s otázkou individualnosti.*“⁴¹

Vyčítá pak různým autorům, že se při kladení otázky života a smrti ptají po původu, po vzniku živých stvoření. To podle Trnky vede k názorům materialistickým, že život vznikl samoplozením z hmoty či z protoplasmy. Jiné více spiritualistické a vitalistické názory zase věří v dynamickou povahu životní tvůrčí energie, která oživuje hmotu a valí se vesmírem jak přílivová vlna. Podle Trnky jsou však tyto snahy odsouváním problému života a otázky smrti stranou – na život se pak nahlíží z vnější perspektivy, což jde přímo proti Trnkově intenci vnitřně prožívajícího náhledu. Další skupina vědců řeší problém života a smrti přes dědičnost – opět jmenuje Trnka dva hlavní přístupy: materialistický a vitalistický. Skrze problematiku života buněk tělesných a zárodečných je rozveden motiv dědičnosti – tělesné buňky jsou smrtelné, zárodečné jsou nesmrtelné. Ty se pak předávají a kontinuita života je skrze ně zaručena. To ale není pro Trnkův výklad zásadní.

Trnka zde dochází k obrazu smrti vycházejícího z rození a plození buněk, resp. z jejich syntézy a analýzy. Spojí-li se dvě buňky v jednu jejich původní rozlišená individualita zaniká a vzniká nová samostatná a rozlišená buňka jediná. Tento postup platí i obráceně – rozdělí-li se buňka na dvě poloviny, zaniká, aby vznikly dvě nezávislá individua. „Tak vlastně smrt je rození. Narození a smrt jsou dány diferenciací...“⁴² Diferenciace a v ní vždy již obsažená dediferenciace jsou základní projevy života, tedy růstu a úpadku individuí a individuálních celků. V růstu je vždy obsažen úpadek, jako v žití je vždy obsaženo umírání.

⁴¹ Tamtéž, s. 34.

⁴² Tamtéž, s. 38.

Povaha života a smrti, ale není osvětlena pouhou snahou o vyjasnění způsobu, jakým život ve vesmíru vznikl. Pro Trnku je smysluplné právě ukázat na to, jak se děje, odehrává a kam směřuje. „Smrt, stárnutí, umírání musí být obsaženo v samém jádru života. Život a smrt jsou nerozlučně spjaty . . . Právě tak jako život vznikl, i umírá.“⁴³ Každý život má předem daný směr, je to směr k úpadku, smrti a zániku, ale není třeba v tom slyšet pesimistické konotace – jedná se jen o konstatování faktu.

Vyvstala tu problematika vzniku života z neživé hmoty, a právě na tomto vztahu se podle Trnky ukazuje, že názory materialistické a vitalistické opět selhávají při snaze objasnit vztah těchto dvou zdánlivě nespojitelných entit. U této problematiky opět sahají po nejzazší mez a jnou se vykládat podstatu problému vztahu živého a neživého skrze kosmologické spekulace. Trnka však má řešení i pro tuto zapeklitost. „Co je tedy smrt života z tohoto kosmického hlediska? Záhada vzniku a zániku kosmických světů, záhada vzniku a zániku organického života na nich.“⁴⁴ Co bylo zrození a smrt v živém individuu má svou analogii ve vzniku a zániku neživých individuálních celků. To ovšem stále není pointa. Tyhle způsoby tázání totiž podle Trnky neříkají nic zásadního o tom „. . . co jest smrt, proč tu je, jaký jest její smysl a jakého významu nabývá život pod jejím zorným úhlem . . .“⁴⁵ Ukáže se, že smysl života je jeho bytí v napětí, tedy že sám život jako určitý princip metafyzický, je tímto napětím, neustálým děním diferenciací a dediferenciací, růstu a úpadku individuálních celků ať už pozemských nebo kosmických.

4.4. Smrt a individuum

Vše živé roste, zraje, upadá a nakonec umírá. Tento vnitřní proces stárnutí je diferenciací obsažena v samotném životě, který nezůstává stejný, ale nabírá vždy všemožných podob. Nositelem těchto podob je vždy individuum, jehož život je sebou žít a prožíván. . . . Život je sice vmach, avšak vlna, k níž život Trnka stále přirovnává, musí také někde skončit a splynout zase s hladinou ze které se vzedmula. Život proto má v sobě smrt vždy nutně obsaženou, a tak je smrt jen zdánlivým protikladem k životu – život si dokonce sám staví tuto hranici, neb sám se spoutává nějakou individuální formou, aby nebyl jen beztvárným plynutím, masou potence bez realizace. Právě ono napětí vládoucí v životu se projevuje skrze vlastní omezení, zahrazení se do individuální formy. Bezbřehost a

⁴³ Tamtéž, s. 45.

⁴⁴ Tamtéž, s. 49.

⁴⁵ Tamtéž, s. 51.

neforemnost nebo nesmrtelnost by podle Trnky postrádali smysl. Toto bude pak nazývatí pojmem spravedlnost k sobě.

„Život, kdyby byl věčný, neměl by ceny, jako by nemělo ceny nezměrné bohatství, světlo bez pozadí tmy. Nebyli bychom si ho ani vědomi. Smrt má tedy především význam etický, nikoli kvantitativní nebo kvalitativní. Smrt, vlastně umírání, hodnotí život, nebo vlastně správně řečeno opačně: ŽIVOT SE HODNOTÍ UMÍRÁNÍM.“⁴⁶

Jak už bylo řečeno smrt se týká pouze individuí. „Záhada smrti je nerozlučně spjata se záhadou individua, individuálnosti. Umírá individuum, ať jednobuněčný tvor, či bytost výše organisovaná; ať individuální celek větší: rod, národ, rasa, lidstvo, celý svět organický.“⁴⁷ Neumírají části ani celky – individuum podle Trnky stojí jaksi mimo tuto dualitu. Individua totiž vůči sobě nejsou v podřízeném či nadřazeném postavení, nýbrž jejich vztahy se odehrávají jako prohlubování a krystalizování na různých úrovních mezi vyššími a nižšími individuálními celky. Každý člověk je individuem a představuje sám určitou životní fázi vyššího individuálního celku.

Trnka při vysvětlování problému individuality vychází z předpokladu, že běžný názor považuje za individuum každého jednotlivého člověka. To je ovšem podle Trnky názor naivní, přičemž dodává, že v tomto názoru již hrají roli přidružené definiční pojmy, jako jsou samostatnost a nezávislost. Podle různých učenců můžeme nahlížet na individuum z různých perspektiv podle oborů lidského vědění: individuum v pojetí psychologickém bude něco jiného než v pojetí právnickém či biologickém – Trnka však připomíná, že i tyto perspektivy jsou stále v zajetí naivního individualismu. „Co jest individuum? Individuum je cosi jednotného, nedělitelný organism samostatně žijící, žijící jen svůj jedinečný život, neopakovatelný, vymezený a omezený, samostatný, nezávislý.“⁴⁸ Člověk je podle Trnky pojmová abstrakce – jsou totiž pouze typy lidí a dva nejzákladnější typy jsou muž a žena, přičemž typovost člověka je nerozlučně spjata s jeho individuálností, ale o typovosti budu ještě psát níže. Avšak existují i názory o nejednotnosti člověka, v nichž je člověk složeninou základních individuálních stavebních kamenů životních tedy buněk zárodečných. V těchto souvislostech, ale je těžko mluvit o menší či větší míře individuality

⁴⁶ Tamtéž, s. 65.

⁴⁷ Tamtéž, s. 66.

⁴⁸ Tamtéž, s. 67.

at' už buňky, u člověka, nebo třeba u státu, který se může jevit jako individuum, ale i jako složenina individuí. Individua tvoří u Trnky jakési vyšší a nižší řády, které se vzájemně prolínají a prohlubují se mírou vnitřního prožívání a podle míry stárnutí vyšších individuálních celků, které jsou také individui.

4.5. Problém individua

Principem individuace je zrození (vznik) a smrt (zánik) – jsou to dva póly, mezi nimiž se odehrává jedinečný růst, „životní vzmach“ mohli bychom říci, avšak ne ve významu Bergsonově, i když v blízkém. Bergsonův životní vzmach se totiž vyčerpává ve svém přemáhání hmoty, a když mu dojdou síly, opustí hmotu, jako malíř opouští plátno, když domaluje, a vrací se zpátky do věčného proudu životního. U Trnky tento proud není věčný a není nic vnějšího, co by mu kladlo zábrany. Život si je klade sám, omezuje se sám skrze sebe a v sobě. Uzavírá se do formy, aby se mohl předvést jako něco smysluplného. Tato forma je imanentní každému jednotlivému jsoucnu, každému individuu. Věčné bobtnání životní by bylo jako bujení rakovinných buněk – tak vzniká sice sebetvorba, ale beztvará a bez účelu, smyslu prostá. Život si klade konkrétní formy a typy forem do kterých se uzavírá, odpovídaje tak svému stádiu životnímu (zrození, růst, mládí, rozpuk, vadnutí, chřadnutí, stáří až nakonec smrt...). Tento aspekt individua je u Trnky všudypřítomný a stále se opakuje a rozvíjí. Trnkovo pojetí života má spíše charakter napětí.

Individualita je kontinuální sebeutváření – „...mezi procesy rození a umírání tvoří bytost svou ‚individualitu‘. Tak je tomu všude v celé živé přírodě [...] Všude a vždy rození a smrt určují, prolínají život; vlastně nikoli: ony samy tvoří život.“⁴⁹ Základem je spjatost individuality s životem. Trnka se sice všude možně vymezuje vůči vitalismu, přesto je mu v něčem stále poplatný. Jeho jediné zásadní vymezení proti-vitalistické je nepřiznání životu věčnosti, a tedy zasazení principu životního proudu do hranic smrtelnosti a konečnosti a s tím spjaté určité ohraničené počátečnosti (zrození, vznik), které teprve život konstituují jako smysluplný.

Zajímavé je, že podle Trnky se tento individualistní princip, který nejprve nachází v živé přírodě, projevuje i v neživé přírodě, kde zrození a smrt jsou ekvivalentem vzniku a zániku. „Běží tu o jedinečný vztah mezi vznikem a zánikem, mezi nimiž se utváří ve zjevu

⁴⁹ Tamtéž, s. 73.

přírodním metafyzický smysl existence vůbec.⁵⁰ Individuem je vše od atomu (dnes už bychom snad mohli mluvit i o subatomárních částicích) až po celý vesmír. Vše prostupuje princip individuace, který se odehrává jako střet vzniku a zániku a jejich vzájemné vyrovnávání v napětí. V jejich neustálém střetávání se děje cosi jako dialektický děj, z nějž nikdy nevyplyne nic třetího – jen obé, vznikání i zanikání, dávají si vzájemně existenci i neexistenci, dávají jedno druhému ospravedlnění, zhodnocení sebe samého. Analogicky lze zde vidět podobnost s myšlenkou vyjádřenou v nejstarším nám známém a zachovaném filosofickém zlomku, který je připisován Anaximandrovi,⁵¹ na nějž Trnka nepoukazuje, avšak na tuto podobnost poukazuje Ivo Rolný.⁵²

Záhadu skutečnosti vlastně Trnka vůbec nezbavuje záhadnosti. Spíše naopak při rozřešení vůdčích principů stojících za záhadou skutečnosti vystavuje paradox jako iracionální, a přitom určující princip, který nelze plně vysvětlit, který ale musíme přijmout. „A to je právě ono prolínání žití a umírání. Kdyby existovalo narození a smrt jako přesné hranice, jimiž jest omezeno individuum, mohli bychom mluvit o individuu jaksí relativně. Ale poněvadž narození a smrt se rozpíjejí v savém materiálu života, měníce se v neustálý růst a zároveň v umírání, jest individuum a jeho individuálnost vlastně střetnutí růstu a umírání, tedy cosi paradoxně existujícího a zase neexistujícího.“⁵³ Paradox je pro něj dalším východiskem a zároveň momentem, který celý průběh skutečnosti doprovází. V paradoxu ukazuje povahu skutečnosti, která podle něj není dualitou vybíjecích se protikladných sil, jako spíše jednotou, v níž vládne vnitřní napětí. Tohle napětí se projevuje v každém individuu, nebo bychom také mohli říci, že kvůli napětí, jež vládne životem se vše diferencuje v různá individua.

Individuum zdá se býti něčím, co přesahuje samu individuálnost, jak ji běžně chápeme. Pokud bychom se podívali na význam slova z hlediska etymologického zjistíme, že se jedná o složeninu z negující předložky ‚in‘ a slovesa ‚dividere‘ znamenající dělení. Individuum, individualita je v základu cosi nedělitelného, tedy něco vnitřně spjatého. Je to imanentní síla působící ve všem, držící celek pohromadě jako celek, ale přitom držící individualitu každé věci. Individua tak jsou vždycky pro Trnku jen celky, a to i přesto, že jedinec je součástí individua rodiny, rodu, národa až lidstva. Individuální celky ať už vyšší

⁵⁰ Tamtéž, s. 73.

⁵¹ Anaximandros B1

⁵² Viz Rolný, I., *Náboženská problematika v díle T. Trnky*. Religio, 1993, roč. 1, č. 1, s. 36.

⁵³ Trnka, T., *Hledám tajemství života: Příroda a její dílo*. Praha, E. Beaufort 1940, s. 74.

nebo nižší nejsou mezi sebou nadřazené, vyšší celky nemají většího významu než celky nižší.

Trnka používá obrazné vyjádření: „*Považujeme-li zárodečnou buňku za jediné základní individuum, bylo by toto individuum jako úder na hladině, od něhož se šíří kruhy a kruhy, čím dále tím větší, ale zároveň matnější, až by byl celý organický svět souhrnné houpání hladiny. Ale současně musíme do tohoto centra úderu vložit celek organického světa a individuum buňky bylo by až na pokraji hladiny. Tím chci říci: Nelze konstruovat princip o části a celku přírody a nelze říci, které individuum má větší oprávněnost a větší obsah a rozsah individuálnosti.*“⁵⁴ Individuum je v tomto obrazu šířícím se životním vzmachem, který se skrze své prožívání, jež se odehrává v napětí, nabývá různých kontur, podle toho, jak se postupně uzavírá do nových forem, skrze své přehodnocování. Toto sebehodnocení, jak to Trnka nazývá, je onou dynamikou všech věcí i bytostí – princip sebehodnocení, který je v životě, v jehož dění se odehrává postupný vznik a zánik.

4.6. Filosofický problém skutečnosti

Absolutnost a totalita individuálna projevuje se v běžnosti životního zjevu u každého individua – vše co je, se rodí a umírá, vzniká a zaniká, mezitím probíhá růst, rozkvět a úpadek. Tato stádia konkrétně u člověka (ale nejen u něj) konstituují typy, ke kterým se ještě dostanu. Důležité je podržet tuto zvláštní myšlenku individuality, jež je imanentní všemu jsoucímu, že vše jsoucí je jsoucí jakožto vznikající a zanikající individualita. Nic mimo to. „Ve svém postupu jsme dospěli až k tzv. panteismu a ke tesi, že i celý kosmos je prosáknut principem individuálnosti. Co je tato kosmická vesměrnost, absolutní totalita? *Co jest existence vůbec?*“⁵⁵

Trnka nyní po popsání svého základního metafyzického principu se jme uvádět tento princip do procesu přírodního dění, do reálného zkušenostního světa. Dalo by se říci, že postavil metafyzické základy, na nichž bude nyní stavět budovu fyziky. Opět přivádí ke slovu dobovou vědu, aby poukázal na její nedostatečnost při řešení takových otázek, kvůli tomu, že její přístup „ulpívá na prostém popisování, ať již tu běželo o vitalismus či materialismus. [...] Vědecké řešení záhady života a smrti je pouze nejrůznější, jednodušší i

⁵⁴ Tamtéž, s. 75.

⁵⁵ Tamtéž, s. 76.

komplikovanější formulace prosté věty: člověk je částí přírody, skutečnosti.⁵⁶ Zde explicitně zaznívá jistý antropologický ráz Trnkova uvažování o světě. Jak už, ale výše od Trnky zaznělo, nemohou být individua vůči sobě porovnávána z hlediska vztahu části a celku. Proto se domnívám, že zde Trnka banalizuje tázání a zkoumání vědy, která zapomněla na svůj pramen tázání, na tázajícího se člověka.

Tázání, které má nyní osvětlit povahu empirické zkušenosti, zkušenosti fyzikálního a prožívaného světa počíná Trnka úvahou nad spjatostí lidské existence se zemí. Ta, že byla kdysi pustá a že byli doby, kdy vlastně vůbec nebyla, a její existence je zcela závislá na existenci sluneční soustavy, jakožto na vyšším individuálním celku. Sluneční soustava je zase v podobném poměru k ostatním slunečním soustavám a k celým shlukům hvězd a jejich oběžnic, tedy ke galaxiím a ty zas k mlhovinám atd., až se dojde k celým kosmickým světům. Zde se rozbíhá úvaha směrem k tázání po vzniku těchto světů s tím, že Trnka, jak je mu zvykem, zmiňuje jako první to, co míní o této záležitosti přírodní vědci. Podobně jako tomu bylo u zárodečných buněk i zde se mluví o vzniku světů ze sražení dvou vesmírných těles, jejichž zánikem tak vzniká soustava nová – to je ovšem pro Trnku symbol smrti. Podle něj totiž podléhají tyto vesmírné celky přirozené individuální smrti: „A jako umírá živoucí bytost, odumírá i svět kosmický vyčerpav svůj život.“⁵⁷

Nyní se dostáváme k jádru problému, jak jej chtěl Trnka vyjádřit. Trnkův problém života a smrti má paralelu v problému konečnosti a nekonečnosti. Tuto problematiku konečnosti a nekonečnosti chce řešit na problému času a prostoru a jejich konečnosti a nekonečnosti. Přírodní vědci, v čele s fyziky, mají za to, že v kosmu platí zákon o zachování energie a že vesmír je časově věčný a prostorově nekonečný. Z toho ovšem plyne i druhý názor o počátečnosti a konečnosti vesmíru postavený na druhém termodynamickém zákonu, který tvrdí, že s nárůstem entropie dojde k vyčerpání veškeré energie v kosmu, a tudíž i k jeho zániku. Dostává se dále k různým pojetí prostorovosti kosmu: „Až do nedávna ovládal vědecké a filosofické myšlení matematicko-geometrický, newtonsko-descartovský názor na kosmos a svět: názor kvantitativní, založený na měřicí metodě.“⁵⁸ Tento názor byl však podle Trnky postupně nabouráván a nahrazován názorem dynamickým. „Skutečnost není podstaty substanciální, na světě není osob, není věcí, nýbrž

⁵⁶ Tamtéž, s. 76.

⁵⁷ Tamtéž, s. 78.

⁵⁸ Tamtéž, s. 81.

*vlnění vztahů, jednání, pohybu. Osoby, věci, svět je pouze zhuštěný komplex jednání, pohybu, tvoření.*⁵⁹ V zásadě podržuje distinkci mezi kvantitativním, měřitelným prostorem a časem a neměřitelným, nýbrž prožívaným prostorem a časem a kvalitativním. Zřejmě přebírá tyto úvahy od Henriho Poincaré. Završením dynamického názoru na svět je podle Trnky Bergsonova představa neprostorového tvůrčího pohybu.

Trnka však tvrdí, že tento způsob nazírání je povrchní. „Avšak, ať věříme v prostorově a časově konečný vesmír nebo ve vesmír věčný, musíme se tázati po jeho smyslu. [...] I vidíme, že *na tomto hledání a nenalézání smyslu kosmu a celé skutečnosti ztroskotává moderní věda*. Nedovede sepnouti smrt, zánik s existencí světa.“⁶⁰ Proto si Trnka chce ještě objasnit konečnost a nekonečnost světa, neb souvisí analogicky s věčností či konečností individuality a potud i života.

Přejdu raději rovnou k stručné definici. Povahu konečnosti a nekonečnosti světa redukoval Trnka na otázku po nekonečnosti a konečnosti prostoru a času. Zásadní zde je, v jakém jsou poměru vůči sobě prostor a čas. Dospívá k tomu, že čas a prostor od sebe odděleny jsou abstrakce: „*I jeví se nám na konec čas a prostor, jako dva pojmy kontrastové, vytvořené abstrakcí, izolováním od věcí a jako pojmy protichůdné, které však filosoficky znamenají nám vlastně jednotu nebo ještě spíše jedinečný vztah jako hmota a duch, život a smrt, klid a pohyb*. [...] I chci se vším důrazem upozorniti na *dvojí zorný úhel při sepětí prostoru a času: na prostoročas a časoprostor*.“⁶¹ Ve zkratce tedy Trnka má dělení na prostor a čas za umělé – existují pouze perspektivy, kterými nazíráme (a prožíváme) svět, a to buď časově nebo prostorově. Tyto perspektivy mají zásadní význam pro člověka a jeho tvorbu, jak se dovíme později. Pro Trnku nejsou prostor a čas ani konečné, ani nekonečné – jsou spíše něco mezi tím, co se odehrává tak, že to plně pochopit nelze. Je to sebevyvažování v napětí, je to ona spravedlnost, jak nazývá Trnka svůj metafyzický princip. „V tomto smyslu celý vesmír, celá skutečnost je nadetické sebeoceňování, sebevyvažování (jakoby za cenu svého protikladu). [...] skutečný vesmír je časoprostorová individualistní pluralita, kterou sotva kdy pochopíme.“⁶² Napětí, které Trnka vidí mezi životem a smrtí, nebo lépe řečeno v samotném životu, který sám je svým procesem jak žitím, tak umíráním, vládne i ve skutečnosti jako napětí času a prostoru, tedy

⁵⁹ Tamtéž, s. 85.

⁶⁰ Tamtéž, s. 91.

⁶¹ Tamtéž, s. 107.

⁶² Tamtéž, s. 278-279.

jakéhosi jednotného, těžko postižitelného časoprostoru, o němž nemůžeme říci ani, že je konečný nebo nekonečný. Co můžeme s Trnkou říci je, že skutečnost se sama sebou vyvažuje.

4.7. Bůh a spravedlnost k sobě

Nejzazší problém skutečnosti tak sklouzává u Trnky k jeho základnímu metafyzickému principu, který nazývá *spravedlnost k sobě*. Pokud se ptáme na skutečnost jako takovou, na existenci v celku neubráníme se otázce po smyslu. Trnka stále klade otázku po smyslu života, světa, člověka, existence atd. Zároveň pak říká, že smysl tkví v jakémisi ospravedlnění existence, v sebeoceňování. To, co míní pod sebeoceňováním, sebehodnocením se skrývá v pojmu spravedlnost k sobě, k němuž se dostává skrze otázku po Bohu.

Bůh má být zárukou, zdůvodňujícím základem, ospravedlněním tohoto veškerého jím vykládaného dění ve smyslu sebevyvažování, sebehodnocení, sebeospravedlnění. Nakonec dospívá k symbolickému vyjádření, který tak tvoří jádro jeho pojetí světa jakožto paradoxu.⁶³ Bůh je spravedlnost k sobě samému, což je pro Trnku nejvyšším vyjádřením jeho názoru o světě. V tomto principu spravedlnosti se odehrává vykupování sebe samého svým protikladem – protikladem se míní ona syntetická (tvořivá), individualizující a diferencující síla, která se odehrává v dění skutečnosti; protiklad není faktický, že by se jednalo o dualitu, nýbrž se jedná o vnitřní omezení a spoutání, jaké vládne v životě, v němž už je vždy obsaženo umírání a smrt. V tom tkví ono vykupování, tedy v zahrazování se do vlastních hranic, uzavírání se do individuální a diferencované formy. Bůh není ani absolutní ani relativní. Trnkovými slovy je to „spravedlnostní vyvažování: podstatou světa je pak etický paradox.“⁶⁴ Tímto názorem čelí světovým názorům dosavadním, které označuje buďto za statické nebo dynamické, jindy zase materialistické nebo spiritualistické. Trnka zdůrazňuje, že tímto názorem dává ospravedlnění pro bytí a boha, ale dodává, že tento bůh je již jiný, nový bůh, čímž je myšleno nekřesťanský. Krom toho, že existenci (tento pojem mu mnohdy splývá s pojmy života a světa) nazývá paradoxem, dává jí často i přívlastek „tragický“. Život je tragický tím, že se eticky vykupuje, ospravedlňuje se skrze sebe svým umíráním. To je pro Trnku onen paradox.

⁶³Viz Trnka, T., *Mé hledání smyslu života*. Rozpravy Aventina, 1926-27, roč. 2, č. 1, s. 4.

⁶⁴Tamtéž.

Slovem „etický“ tu ovšem Trnka nemyslí to, co běžně pod slovem etickým známe, tedy jistý způsob uvažování o člověku z hlediska jeho jednání, který se také někdy nazývá praktickou filosofií. Slovo „etický“ používá v úplně jiném významu, než je pro nás běžné. V pozdějších vydáních svých knih, nahrazuje slovo „etické“ slovy „nadetické“ či „mimo-etické“. Pod pojmem „nadetický“ míní právě ono spravedlnostní vyvažování odehrávající se v celém světovém, přírodním dění. Jak zdůrazňuje Ivo Rolný⁶⁵, Trnka nazývá tento princip nadetickým, aby vyjádřil jeho nezávislost na člověku.

„I pojem bytí i nebytí, jsoucna nicoty, jsou dva umělé, námi vytvořené pojmy. Jako není života proti smrti, nýbrž jedinečný vztah mezi nimi, tak i mezi existencí a neexistencí.“⁶⁶

Trnka v tomto svém existenci ospravedlňujícím názoru na svět ruší základní pojmové protikladnosti jako jsou vznik a zánik, bytí nebytí. Protikladné duality nejsou světu vlastní, nýbrž člověk je vytváří a do světa promítá, jakožto své perspektivy, které uplatňuje i při rozlišení času a prostoru. Jde tu o vztah mezi protiklady, který se výsledně jeví (ale snad jen jeví) skutečným. Vše, co je, se podle Trnky vykupuje a hodnotí svým protikladem, čímž Trnka míní svým přehodnocením, určitým vykoupením skrze sebe sama svým zahrazením do formy sobě přiměřené, svým zráním, stárnutím a umíráním. Život je mu oporou dění této tzv. spravedlnosti k sobě. V tomto procesu se podle něj odehrává hodnocení sebe samého, každé jednotlivosti. Tento vztah od vzniku k zániku je přitom absolutní. Vše je jedinečné a přec spjaté absolutním principem, který se popírá: „*Není relativity, ani absolutna: to spravedlnost rozžehuje hodnocení a odůvodnění všeho.*“⁶⁷ Touto větou Trnka zakončuje první část své první knihy o přírodním dění a tvoření.

⁶⁵ Rolný, I., *Tomáš Trnka*. Slovník českých filozofů, Dostupné online z [http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/trnka.html], 25.05.2020

⁶⁶ Trnka, T., *Hledám tajemství života: Příroda a její dílo*. Praha, E. Beaufort 1940, s. 127.

⁶⁷ Tamtéž, s. 130.

4.8. Tragika života

Na začátku druhé části první knihy, Trnka v zhuštěné a zatím nejzřejmější formě ukáže své metafyzické pojetí světa, nyní však explicitně zazní, jak toto pojetí souvisí s člověkem. „A zde jste u záhady a podstaty života: svoboda zrození a růstu a rozpětí se uskuteční jen za cenu, že se omezuje formou, determinuje se žalářem břehů a řečiště, které si pro sebe vyrývá. Jako potok není možný bez řečiště a břehů, tak svoboda života, existence a vše na světě není možno *bez determinování sebe sama: život se zaklíná a začarovává do okovů individuálního života.*“⁶⁸

Člověk jako součást takového světa je tudíž také projevem svobody, která si sama klade své omezení. Bezmeznost je nepřípustná – jak bychom mohli hledat smyslu v bezmeznosti. Člověk kromě toho, že je individuum, čímž vlastně souzní s ostatním světem, v němž se individualnost projevuje rovněž, sdílí také se světem, že je rozmachem života, životní svobody, která si klade formu a omezení, aby se jako jedinečný projev mohl zhlédnout v odrazu světa, a především své tvorby. Hranice jsou zrcadlem, hladinou a odrazem toho, jací sami jsme. V druhé knize Trnka ukáže, jak člověk svým tvůrčím nadáním, které je bytostným určením člověka, dosahuje ve svém tvůrčím díle těchto svých hranic, v nichž se odráží jeho individuální smysl.

Svoboda a nutnost jsou podle Trnky ve skutečnosti to samé – jsou to dvojí projevy jediné bytnosti. „*Přírodní tvoření s tohoto hlediska spočívá v tom, že se snaží čím dále tím více vtěsnati v pevnější a pevnější žalář více a více svobody a tak nahromaditi více a více tragiky.* To se podařilo přírodě ve zjevu člověkově. Člověk je křížovanka přírodního tvoření.“⁶⁹ Člověk svými schopnostmi, svou rozsáhlou a rozmanitou otevřeností vůči okolnímu světu je obdařen největší svobodou z celé živočišné říše. Šíře poznání, která je mu takto vůbec umožněna je podle Trnky pro někoho výhodou, pro jiné nemocí, ne-li prokletím. Trnka zde užívá slova „tragika“. Na mnoho místech užívá toto slovo v souvislosti s lidským životem a údělem. Dalo by se říci, že tragika je nejbytostnějším rysem (nejen) lidského života podle Trnky. Tragika spočívá podle něj v životním vzmachu, který se sám, ve svých individuálních projevech omezuje, ne-li vyčerpává. Vyčerpání by však evokovalo, ztrátu energie a potence, což se právě v Trnkově pojetí života neděje.

⁶⁸ Tamtéž, s. 134.

⁶⁹ Tamtéž, s. 135.

Život, jak aktivně roste, tak jakoby i aktivně chřádnul a odumíral. Přičemž tato jeho dynamika je zcela imanentní každé jednotlivé bytosti. „Záhada života i veškeré existence se jeví zvláštní jedinečnou tragikou, sepětím svobody růstu, tvoření bez hranic a nutnosti formy, individuálnosti, omezování, smrti, zániku. Symbolisuje-li nám narození, růst svobodu a rozpětí života, symbolisuje nám smrt na straně druhé ztuhnutí, zformování pohybu životního v mrtvolnou formu nehybnosti.“⁷⁰ Každá bytost tvoří si formu sobě přiměřenou, ze sebe přirozenou. Život se přehodnocuje – je zároveň životním vzmachem, ale zároveň kladením si vlastního existenčního omezení. To je ona spravedlnost k sobě panující v životu.

Vzmach i úpadek, život i smrt jsou v zásadě dvojí projev jediného. „Věci i celé světy vznikají a zanikají, živé bytosti i celé druhy se rodí a umírají a pouze mezi jejich vznikem, zrozením, a zánikem, smrtí musí býti sama podstata skutečnosti a její smysl.“⁷¹ Podstata tkví v sebehodnocení individuů jakýmsi svým popřením, nutným spěním k zániku. Tak i člověk se nachází „mezi“. A především člověk podle Trnky prožívá dění této životní tragiky nejsilněji. Tragika člověka spočívá v tom, že je jedinou bytostí, která si musí sama vědomě dobývat vlastní smysl, skrze tvorbu, práci a úsilí. V kapitole o lidské tvorbě a posléze v kapitole o mravnosti předvedu tento tragický a vykupitelský význam tvorby pro člověka. Předestírám jen to, že lidská tvorba je pro Trnku určitým odrazem tvorby přírodní.

Skutečnost odráží životní princip růstu a úpadku. Vše se podílí na tomto průběhu, vše si tak uděluje formu a hodnotu. Každá jednotlivost bytostně přichází skrze sebe k sobě – skrze sebe však znamená také vstříc svému zániku. „Ať chápeme svět od jeho začátku, vzniku až do jeho zániku, ať máme na mysli kteroukoli další individuální část světa, ať kteroukoli věc i bytost, vždy *celá podstata a celý smysl existence je v onom zdánlivě tragickém napětí a sebehodnocení mezi jejím vznikem a zánikem. Dění světa, trvání světa, ba i absolutna je vybíjení a přehodnocování těchto zdánlivých protikladů.* [...] ... *vše na světě se přehodnocuje svým protikladem a tím jako by se poznávalo, sebe samého se zmocňovalo, provádělo vůči sobě jakousi absolutní spravedlnost, jsouc soudcem sebe sama.*“⁷² Důležité je držet na paměti, že se zde mluví o každé individualitě, věci i bytosti, a tudíž všechna tato určení platí bez výjimky, a především pro člověka.

⁷⁰ Tamtéž, s. 135.

⁷¹ Tamtéž, s. 138.

⁷² Tamtéž, s. 139.

V této části knihy si Trnka již staví most pro druhý díl své trilogie. Po osvětlení základních principů skutečnosti a světa chce ukázat, že smysl a hodnota lidského života spočívá v paradoxní spravedlnosti vládoucí mezi žitím a umíráním a jak se tato spravedlnost bezprostředně odráží v lidském díle, tedy v kultuře v širokém slova smyslu. Trnka zde ukazuje, jak následnost zrození, růstu, zrání, výkvětu a rozpuku, vydání plodu a následného úpadku, stárnutí až k úplnému uhynutí není náhodnou daností celkového dění skutečnosti, nýbrž jedná se o rozhodující a určující prvek, kterékoli jednotlivosti v řádu světa. V jednotlivých úkazech a částech života, v individuálních celcích se spravedlnostní sebehodnocení projevuje vždy přiměřeně své určité fázi života, jež je určena z hlediska výše postaveného individuálního celku. Pokusím se to zde ve zkrácené podobě vysvětlit.

Každé individuum je fází, životním stádiem, určitým stářím individua vyššího. Člověk, ať muž nebo žena, je součástí rodiny, již zároveň utváří. Rodina je součástí širšího rodu, rod národa, národ plemene či rasy, rasa je součástí lidstva a lidstvo je součástí živočišné říše, která je zase součástí přírody pozemské, Zemi je nadřazená soustava sluneční, a té jsou nadřazené soustavy galaktické. Nejde zde o nadřazenost ve striktně hierarchickém smyslu. Nadřazenost či podřazenost figuruje zde v řádu individuálních vztahů, které jak Trnka tvrdí, si jsou rovny, protože žádná individualita není více nebo méně individuální než jiná. Jako má však člověk své životní fáze, tak člověk sám je určitou fází života svého rodu. To, jakou fází života rodu jedinec je, se projevuje na jeho typu a charakteru. Mládí rodu projevuje se podle Trnky v průbojnosti jedinců ve snaze o co možná největší rozšíření potomstva – první fáze po zrození, jakési dětství rodu je, dalo by se říct, zcela přírodní. Poslední fáze života rodu projevuje se v geniovi, který vydává ze sebe kulturní dílo zásadního významu a sám pak skonává bez potomků, či jeho rod záhy hyne – poslední fáze života, projevuje se kulturně, proto je jejím typickým úkazem genius tvořící kulturní dílo. Tato typovost se podle Trnky projevuje i v životních fázích národů a vlastně i lidstva. Určitým typům lidí, rodin atd. odpovídá vždy určitá životní fáze individua vyššího.

V tomto zvláštním pohybu se u Trnky odehrává ono tragické napětí, jež určuje člověka jako smrtelnou, tragickou bytost. To je lidská existence pod zákonem života, pod konkrétní formou nutnosti, jež se vždy ve všem projevuje, a kterou autor nazývá *spravedlnost k sobě*. Člověk je završením přírodního tvoření, protože v něm se děje sebeuvědomění tohoto přírodního procesu a jeho zhodnocení v lidské práci: „Je-li člověk na této naší Zemi cílem

přírodního díla, je jím pouze proto, že tato idea skutečnosti, idea spravedlnosti k sobě, idea tragického sebeoceňování, dochází k sebeuvědomění v lidské práci, v lidském díle: člověk jest jediná bytost na Zemi, která poznává tento smysl svého života a tímto malým otvorem vidí v nedohledné dálce i smysl celého vesmíru.⁷³

⁷³ Tamtéž, s. 255.

5. Člověk a kultura

V druhé knize Trnkovy trilogie je tematizace člověka explicitnější. První kniha byla zaměřena na tvorbu přírodní, jejímž vrcholným dílem je člověk. V druhém díle se Trnka zaměřuje na tvorbu již ryze lidskou. Především, že motiv tvorby je zásadním a rozhodujícím pro určení člověka ve filosofii T. Trnky. Dalo by se tvrdit, že Trnkova snaha o postihnutí lidské kultury v širokém smyslu, je pro něj přednější než otázka po vztahu člověka a přírody. „Východiskem mého vlastního filosofického přemýšlení stal se fakt, že člověk liší se od zvířete a celé přírody, že tvoří kulturní dílo v širokém slova smyslu.“⁷⁴

Na začátku druhé knihy si znovu klade programový úkol svého úsilí, který ale vnímá jako úkol filosofický: „Jest úkolem filosofie odpovědět na otázku, co je člověk jako kulturní tvůrce, ba i jako ničitel; jak se zrodil člověk z lůna přírody, jaký je vztah mezi člověkem a jeho dílem, mezi dílem člověka, kulturou a přírodou a hlavně, jaký je smysl a účel lidského díla kulturního.“⁷⁵

Po této formulaci následuje několik desítek stran, kde se Trnka zabývá tím, jak ke kultuře a tvorbě člověka přistupovali různé vědecké obory, různí myslitelé a filosofové soudobý i z dob starších. Nakonec dochází k tomu, že ve všech proudech rozeznávají vědci, myslitelé a filosofové podvojný charakter lidské tvorby – Trnka to nazývá kultura dvojího typu tvůrčího.⁷⁶ „Zamyslíme-li se nad úkazem, že řada vynikajících badatelů i umělců rozdělila lidi na dva protichůdné tábory a tudíž rozlišila i dva typy kultury, uznáme, že jistě jejich rozlišení musí odpovídati pravdě, že musí tu běžeti o dvojí strukturu duševního života, opřenou přímo o sám základ celé lidské bytosti.“⁷⁷ Toto souhlasné souznění napříč věky i obory je mu dostatečným důkazem a zvlášť typický úkaz dává na příkladu Schillera a jeho rozlišení naivního a sentimentálního básníka a dále rozeznává tuto tendenci u Nietzscheho v jeho rozlišení apollinského a dionýského živlu.

To, že různí autoři napříč obory rozeznávají dvojí typovost lidí, stačí Trnkovi k tomu, aby ukázal, že binární lidská typovost je pro člověka cosi vskutku základního a

⁷⁴ Trnka, T., *Mé hledání smyslu života*, Rozpravy Aventina, 1926-27, roč. 2, č. 1, s. 4.

⁷⁵ Trnka, T., *Filosofie kultury: Člověk a jeho dílo*. Praha, E. Beaufort 1941, s.13.

⁷⁶ Tamtéž, s. 58.

⁷⁷ Tamtéž, s. 110.

bytostně určujícího. V tomto směru dochází podle něj nejdál typologie, která nejlépe uchopuje celistvě lidskou jedinečnost, osobitost ale především typovost. Z Trnkova hlediska má být typologie (a charakterologie) tou pravou vědou o člověku, jakožto individuu. Musí ovšem metodicky vychytat všechny mouchy.

Problém, jenž v sobě typologie skrývá, je podle Trnky ve dvojitým přístupu k člověku. Dělí tedy typologii do dvou skupin, přičemž první přistupuje k člověku jako k nedělitelnému celku tělesně duševnímu. Druhá typologie se zabývá jednotlivými úkazy, typickými znaky, buďto tělesnými, nebo duševními, a z nich pak usuzují o povaze a konstituci druhého – jak se tělesné znaky projevují na duši a vice versa. Zde dále dospívá k tomu, že člověku je spíš přiměřená typologie první, kterou nazývá psychofyzická, ale hodil by se zde i název holistická. Připomíná opět, že pro konstituci (založení) člověka jakožto typu je rozhodující posloupnost a stárnutí života, následnost životních období, která prostupuje jakožto životní proud každou individualitou. „Ukázal jsem, podle mého soudu přesvědčivě, že jsou-li tyto typy konstitučního původu a jsou-li tudíž tyto typy výsledkem křížení znaků genotypických a fenotypických, že určitý typ člověka představuje nám vlastně vždy určité období života rodu. [...] Tyto konstituční typy se vyskytují všude kdekoli na Zemi, u kterékoli rasy, v kterémkoli národu, neboť tyto typy vydává a formuje sám život, jenž se rozvíjí a stárne až k smrti, a právě tato období životní tvoří lidské typy.“⁷⁸ Přístup k člověku by tedy měl být podle Trnky holistický, neměl by člověka uměle dělit a usuzovat z částí na celek. Další důležitou informací je, že typovost je dána stářím vyšších individuálních celků.

5.1. Dvojitá typovost tvůrčí

Tím si Trnka pouze sjednává, prostor pro rozvinutí otázky po dvojitá lidské typovosti. Lidská typovost kulturní a umělecká spočívá ve dvojitých nazíráních formách, kterými nahlížíme věci ve světě. Jedná se onen již zmiňovaný dvojitý zorný úhel, v němž se vyjadřuje nemohoucnost člověka nazírat svět v celku, ale vždy jen z perspektivy časové či prostorové. Samotný prostor a čas však podle Trnky, jakožto reálné protiklady ve skutečnosti neexistují – existuje totiž pouze jejich vztah, resp. napětí. Indiferentní časoprostor, či prostoročas jsou jen pomocné koncepty. Slovy časoprostor a prostoročas se

⁷⁸ Tamtéž, s. 117.

podle Trnky vyjadřuje ona lidsky možná schopnost nazírat jeden aspekt skutečnosti *na úkor* toho druhého.

Dvojí tvůrčí typovost je založena v lidské smyslovosti. Sluchem vnímáme spíše časovou následnost, zatímco zrakem zas vnímáme prostorovou rozlehlost a rozmístění předmětů. Trnka zde přebírá některé myšlenky Kantovy, ale neodkazuje na ně: „Bez těchto dvou kategorií není možné myšlení. Všechny věci si myslíme prostorově a sledujeme jejich pohyb a dění a utváření časově. Všechny duševní děje zachycujeme v některém okamžiku a promítáme, umísťujeme kamsi prostorově, jako vlastnosti rozprostraněných osob a věcí.“⁷⁹ Jeden by si pomyslel, že Trnka nepochopil Kanta správně, když tvrdí, že časovost a prostorovost jsou vlastnostmi osob a věcí. Opak je ovšem pravdou. Trnka se zde snaží ukázat, že neodlučitelnost času od prostoru a naopak, je samotným důkazem jejich objektivní nezávislosti na lidském nazírání. Podle Trnky tento nerozlučitelný vztah času a prostoru prostupuje vše, a tudíž i lidské vědomí. Tento nerozlučitelný vztah je vyjádřením jediné společné bytnosti času a prostoru. „Časoprostor a prostoročas skutečně existuje a je jádrem nebo znakem všech věcí, bytostí, celého světa.“⁸⁰

Jak toto, ale souvisí s dvěma lidskými tvůrčími typy? Vraťme se k tomu, že časoprostor a prostoročas jsou nazírací formy, které přímo souvisí se smyslovým založením člověka. Dvojí tvůrčí založení člověka souvisí totiž s formami nazírání, které jsou vlastním způsobem prožívání. Ty, kteří tvoří, nazírají, a tedy i prožívají svět prostorově a zrakově, nazývá Trnka realisté, zatímco lidi prožívající skutečnost spíše vnitřně, časově, podle sluchu, křtí jakožto romantiky.⁸¹ V jednom je však vždy obsažena určitá potence druhého – neboť pořád nelze vnímat čistě časově nebo čistě prostorově, když skutečnost je nerozlučitelnou směsí obojího. Dále Trnka mluví i určitých formách synestézie, jakými jsou barevné slyšení a zvukové vidění. Toto pojetí smyslovosti u lidí přímo souvisí s tvořivým nadáním. Tvořivé nadání je spojeno s lidskou tvůrčí schopností vůbec a je orientováno podle dvou nazíracích forem. Jedni tvůrci, realisté, tvoří spíše podle způsobu zrakového, druzí, romantici, tvoří po způsobu sluchovém.

⁷⁹ Tamtéž, s. 121.

⁸⁰ Tamtéž, s. 122.

⁸¹ Tamtéž, s. 125.

Už sama smyslovost je vlastně tvůrčí, jak Trnka podrobně líčí v deváté kapitole⁸² své knihy o vztahu člověka a kultury. Jednou z hlavních tezí celé knihy je, že se člověk odlišuje od zvířete především tím, že vytváří kulturní dílo. Tato schopnost, kterou člověk vyniká nad zvíře, je podle Trnky nadání. Je to tedy zároveň to, co je na člověku to genuinně lidské. „Tvůrčí nadání je něco, co je spjato s celou bytostí člověka.“⁸³ Nadání je podle Trnky schopnost realizace díla, či z opačné perspektivy realizace sebe skrze dílo. Smysly k tomu teprve dopomáhají – v souvislosti s nadáním jsou až druhotné. Přesto smysly stále mají zásadní úlohu pro umělecky tvořivého člověka – každodenní zkušenost a běžný člověk se jistě opírají o smysly tělesné, zaměřené vnějšně. U umělců, géníů se funkce smyslů zásadně prohlubuje.

Umělci podle Trnky mohou být na vnějších smyslech skoro nezávislí, protože mají zvnitřněné smysly, a tudíž ztrátou svých smyslů jim neubude na tvořivosti. Jejich vnitřní zrak a vnitřní sluch může dokonce jakoby vidět a slyšet víc než smysly samotné, a to právě kvůli tomu, že blíže zachytí konkrétní jedinečný smysl života jedince, než tvořivost čistě závislá na vnějším viditelném a slyšitelném světě. Tvořivost sama jakožto výraz nadání, vůbec schopnost realizace díla je pro člověka významná, neboť právě v ní dochází člověk nejbližší sám k sobě, skrze tvorbu, v níž se odehrává nacházení vlastního životního smyslu. „Tvoření je sám růst života toho nebo onoho člověka.“⁸⁴ Velmi striktně rozlišuje v tvorbě Trnka mezi prvotní inspirací, která je jen pouhou mohutností, potencí, a samotnou realizací, v níž dochází k sobě, jako v spravedlnostním vyvažování veškerenstva, člověk a jeho kulturní dílo symbolizující smrt a smrt symbolizující ono zákoně nutné vykoupení života, skrze existenciální omezenost. Člověk nachází ve svém tvorbě a ve svém díle svůj vlastní smysl a tím se jakoby vykupuje, jako se život zákonitě vykupuje smrtí.

I v těchto úvahách se u Trnky projevuje vliv vitalismu, zvláště v případě, kdy píše o tom, že hmota, materie je pro umělce pouhým stavebním materiálem s omezeným vlivem formy, která je do něj umělcem v procesu tvorby teprve vložena, přičemž vlastně nejde tolik o tuto formu, jako spíš o samotnou realizaci této tvořivé interakce mezi materií a umělcem. Tvůrčí proces vyniká nad dílo samotné, tvrdí Trnka.

⁸² Tamtéž, s. 126.

⁸³ Tamtéž, s. 136.

⁸⁴ Tamtéž, s. 155.

Realisté a romantici jsou tedy dva základní lidské typy, které Trnka v souvislosti s lidskou tvorbou vyzdvihuje. Jeden vyrůstá z tvůrčího zraku, druhý z tvůrčího sluchu. „A tak veškerý život člověka i celého lidstva je žit a veškerá kultura lidská je budována podle dvou nazíracích forem. Čas a prostor jsou dvě metody člověkovy života.“⁸⁵ Krom vztahu člověka k času a prostoru souvisí typy realisty a romantika se vztahem člověka, přírody a kultury. Realismus vychází od přírody k zvnitřnění v duši a dochází k vyvýšení kulturního díla lidského nad přírodu. Romantismus zase vychází z duše, z lidského nitra, které se promítá do přírody, která je následně zbožštěna. Pohyb je to sice dvojí a protichůdný, podle Trnky však nutný, a především nadeticky vyvážený, spravedlivý, čímž se získává jednotnou povahu.⁸⁶ Realismus tak nemůže být bez romantismu, ani romantismus bez realismu. „*A tak na konec romantismus a realismus se navzájem nevyhnutelně doplňují: jeden bez druhého by nebyl ničím.*“⁸⁷ Opět se zde zračí vyvažující se napětí, které nemůže být nějak dialekticky překonáno, ale ve svém napětí a vyvažování se vyvíjí. Člověk tvořící pak ve své tvorbě samotné vyvažuje a dává zadost těmto tendencím směřujícím z nitra ven a z vnějšku dovnitř. „Nebylo by tedy romantismu bez realismu a zase naopak. Vztah mezi nimi je vztah spravedlnosti, aby teprve za cenu jejich protikladu mohl růst jediný mohutný strom lidské kultury a na tomto stromu květ a ovoce lidského poznání mohlo uzrát a spadnout na orosenou zemi.“⁸⁸

5.2. Nadání

Samo nadání je vůbec sama schopnost člověka tvořit kulturní dílo, jako výraz sebe samého, spravedlnostní výraz vlastního smyslu života. Kulturní tvoření je v principu pouze lidské tvoření. „Kulturní dílo je tedy výrazem, obrazem celé člověkovy bytosti, jeho typu, jeho podstaty. A právě tak je kultura výrazem, dílem individuálních celků větších: rodů, národů i celého lidstva.“⁸⁹

Podle Trnky však nadání souvisí s bytím člověka mnohem bytostněji, a tudíž umělecký projev není jediná oblast, kde se vyskytuje, ačkoli je tam působení nadání znatelné nejjasněji. Trnka rozšiřuje význam nadání, ale i význam kultury a kulturní tvorby.

⁸⁵ Tamtéž, s. 163.

⁸⁶ Viz tamtéž, s. 164-165.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž, s. 169.

Nadání ani nesouvisí přímo s jednotlivými smysly, nýbrž s jedinečnou živoucí bytostí člověkovou – „*Krátce, nadání je mízou nekonečné jedinečnosti lidské osobnosti*. Podstatou bytosti člověkovy je nadání; nadání je míza stromu jeho života, tvůrčí chvíle jeho je květ a dílo je konečný jeho plod. Nadání člověkovy je samo jádro živoucnosti jeho bytosti, kterou je nasáklá celá jeho bytost. Záchvěvy člověkovy nadání jsou tudíž spjaty se vším člověkovým jednáním, projevují se ve všech úkonech životních, v životě i práci, v kulturním díle.“⁹⁰ V této citaci zaznívá to, co Trnka opakuje již na mnoha místech – individualita vzniká sice diferenciací, ale ze svého jádra se ospravedlňuje skrze své dílo, v odrazu svého individuálního smyslu, jímž si individuum a individualita ospravedlňuje celý svět, veškerenstvo. Člověk tak ve svém díle vždy hledá a nachází vykoupení ve smyslu ospravedlnění vlastní existence, ale přitom nachází tak i smysl existence vůbec. Toto ospravedlnění není jen rázu osobního, ač určitě tam tento aspekt v pozadí je, ale zároveň se vydává jako ospravedlnění kulturní pro celou individualitu vyššího rádu, která v tvorbě individuí jako lidských jedinců dostává také svého celkovějšího výrazu – proto díky dílům několika autorů můžeme mluvit např. o ruském realismu nebo německém romantismu. Díla některých individuí dávají formu, tvář a konkrétní smysl celým celkům vyššího řádu.

„Nejprve vzniká diferenciací individuálnost, bytost a teprve z tohoto individuálního zárodečného elementu a principu vyvíjejí se orgány a tělesné smysly, do nichž se ovšem z jádra zárodku rozlévá nadání.“⁹¹ Je to podivuhodné, že individuálnost předchází v člověku tělesným organům a smyslům samotným – nadání je tak zdá se určitým způsobem ‚apriorní‘ pro člověka, neboť vychází z jeho individuality, která je dána přírodním principem spravedlnosti. Když dále Trnka vykládá souvislost mezi nadáním a dědičností, ukazuje se, že nadání je z pohledu dědičnosti něčím jako potenci lidské přirozenosti – dále, ale tvrdí, že samotné zkoumání dědičnosti nám neukáže, co se pod nadáním skrývá. Dochází tedy k tomu, že zákony dědičnosti nevládnou nad životem, ale život si zákony dědičnosti určuje sám. Dědičnost neurčuje, co daná bytost může či nemůže být. Život je přece podle Trnky principiálně sebeomezování – uzavírání se do formy, dávání si míry. Tudíž život sám si určuje své zákony, kam až může a kam už ne. To platí rovněž o nadání, které je projevem tvůrčí povahy života, a tudíž i o člověku, jemuž je nadání bytostně vlastní, neboť člověk jakožto nejvyšší dílo přírody, tedy i života, je životem přesycen. „Ale

⁹⁰ Tamtéž, s. 175.

⁹¹ Tamtéž.

jako tam ve vesmíru i zde rozhodujícím principem je vznik, růst individua i individuálního celku většího, jeho stárnutí a zánik. [...] Tento vyšší zákon je zákon rození, růstu a umírání.⁹² Pro všechno platí tento spravedlnostní zákon a zejména pro člověka, který je si naléhavostí své omezené existence vědom z celé živočišné říše nejvíce.

Člověk je bytostí nadanou a nadání samo je bytostné určení člověka – „Co člověka činí a také učinilo člověkem, je toto základní, primární, prapůvodní nadání.“⁹³ Projevuje se ponejvíce v tom, že vyrábíme a užíváme nástrojů, což lze dokázat i z dob prehistorických. Trnka vidí i původ řeči a hudby z prvotních zvukových projevů primátů, písmo je zase obrazové vyjádření, které se svým opakováním a zevšedňováním stalo ‚pouhým‘ nástrojem komunikace a zapomělo se na jeho minulost, původnost tkvící v uměleckém vyjádření.⁹⁴ Tvorbou vznikla řeč i písmo, původně z uměleckých projevů hudebních a výtvarných. Nesmíme však zapomenout, že nadání je stále pouhou schopností, nikoli samotnou tvůrčí realizací.

„Nadání je tedy jedinečné a jednosměrné uzpůsobení člověka k přírodě, nadání je jedinečná korespondence člověka s ostatním světem, nadání je jedinečný most přírodně vyrostlý, utvořený mezi niterným životem a vůbec člověkovou tvořivostí a ostatním světem. [...] Tento vztah člověka ke světu roste ve skutečné jednání, projev, výraz a tím je práce člověkova, tím je jeho kulturní dílo. Krátce, nadání lidské je sama struktura, podstata člověkova.“⁹⁵

V nadání se odráží lidská schopnost proniknouti do skutečnosti. V tvorbě vyvěrající z nadání staví si člověk po vzoru přírody svůj obraz, který je spíše zrcadlem; člověk totiž na rozdíl od přírody nachází ve svém díle svou hodnotu, nebo jak by spíš řekl Trnka, svůj smysl. Trnka dále ukazuje, že člověk má sice tendenci k tvoření, ale také má tendenci ke schematizování své tvorby jejím častým opakováním, až se stane úplně běžnou součástí každodenního života, přičemž oboje tendence jsou stejně nutné⁹⁶ a na sobě závislé, aby naplňovaly vyvažující podstatu, která stojí v základu Trnkova myšlení. Trnka se totiž

⁹² Tamtéž, s. 186.

⁹³ Tamtéž, s. 195.

⁹⁴ Tamtéž, s. 256–270.

⁹⁵ Tamtéž, s. 199.

⁹⁶ Tamtéž, s. 204.

domnívá, že člověk je spíše bytost výtvarná, tvořivá než bytost nadaná rozumem.⁹⁷ „Jako člověk ve své jedinečné personálnosti je celkem, tak jeho nadání i jeho dílo je celkem.“⁹⁸ Spíše nadání vede člověka a jeho tvoření, než že by člověk byl nad nadáním pánem – v tom ovšem není nesvoboda, ba právě naopak člověk nechává se nadáním vést přichází skrze vlastní tvorbu a ve vlastním díle ke svému smyslu, čímž nachází svou hodnotu, vykupuje se a tedy teprve se tváří tvář přírodnímu tvoření stává svobodným. Takto společně tvoří člověk a jeho dílo jednotný nerozlučný celek a pouze v něm lze k smyslu života jednotlivého člověka dojít.

5.3. Kulturní tvorba a kulturní dílo

Člověk je tedy bytost vynikající nadáním a jeho realizací v tvorbě. Je tak vlastně odrazem či obrazem přírody, jak psal Trnka na začátku své první knihy „příroda v přírodě“.⁹⁹ Přece však existují i jiné bytosti, které umějí tvořit; ptáci si přece stavějí hnízda, včely budují své úly nebo mravenci zas mraveniště. Ve všech se projevuje tvorba vycházející z jejich vlastní celkové vnitřní konstituce, přirozenosti, které plně odpovídají, neboť jako každé individuum jsou životní fází, diferenciovanou a utkvělou v určité formě, kterou jim klade životní růst. To je vyvěrání tvorby přírodní. Lidské dílo liší se především tím, že kromě samotné realizace v hmotném či duchovním kulturním statku navíc obsahuje prvek hodnotící – Trnka by neváhal říci etický, maje tím na mysli svou metafyzickou koncepci nadetické spravedlnosti. Člověk si po vzoru života¹⁰⁰ kterýžto je hlavní působnou silou ve světě, také sám sobě klade své hranice a omezení v nacházení vlastního výrazu, formy. Lidské konání (a strádání) je naprosto přirozený proces, nic, co by vybočovalo z hranic přírody. „Mně ‚výraz‘, vytvářecí schopnost lidská je *etickou, sebepoznávající* (ne však intelektualismus!), *sebezobrazující tendencí života, která si má zhodnotiti svůj smysl existenční. Mně vytvářecí schopnost lidská není ničím bez vytvořeného výrazu, bez hmotného, konkrétního díla kulturního, a není jen pouhým gestem, výrazem citu, myšlenky, nebo symbolem pro tento vznět vnitřní.*“¹⁰¹ Lidské nadání a tvorba nejsou vyabstrahovanou představou o člověku, nýbrž hmatatelnou skutečností. Skutečností je kultura v širokém slova smyslu.

⁹⁷ Tamtéž, s. 206.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Trnka, T., *Hledám tajemství života: Příroda a její dílo*. Praha, E. Beaufort 1940, s. 24.

¹⁰⁰ Viz Trnka, T., *Filosofie kultury: Člověk a jeho dílo*. Praha, E. Beaufort, 1941, s. 241 - „Život je neustálá hra diferenciacce a dediferenciacce, života a smrti, vzniku a zániku.“

¹⁰¹ Trnka, T., *Filosofie kultury: Člověk a jeho dílo*. Praha, E. Beaufort 1941, s. 214.

Toto určení se týká člověka jako jedince, ale také jako vyšších individuálních celků lidských – „*Kultura je vždy existenční uplatnění každé skupiny lidské na jedné straně vůči přírodě, na druhé straně vůči sousedním skupinám lidským.*“¹⁰² Vztah a smysl lidského díla je pro lidstvo vždy dán „pod zorným úhlem smrti“ – na všechny lidi naléhá tragika smrti a každý, kdo se jme odpovídat na tuto naléhavost, to dělá pomocí tvorby, v níž nachází člověk své ospravedlnění. Jak jednotlivec, tak všichni lidé podílejí se na vytváření díla lidského, kulturního; týká se tedy každého, zhodnocování smyslu svého života vůči celku skutečnosti, tím, že člověk je odpovídajícím obrazem přirozenosti v něm skryté, ale i té, která ho obklopuje. Každý člověk podobně jako každý národ, který kdy žil a zemřel, nemá svou hodnotu pevně předem danou, ale právě během žití ji nachází, dává jí konkrétní kontury. Smysl z lidského díla vyplývající je ono zhodnocení. Dílo bude obrazem svého tvůrce, který nachází ve svém díle ospravedlnění vlastní existence, jež rázem nabývá význačnosti a výrazné hodnoty, protože toto díla dává ospravedlnění i celku skutečnosti. „*Kulturou hledá si člověk smysl, spravedlivou hodnotu svého života, a v ní tedy absolutní hodnotu, smysl vší existence: každý člověk, každý rod, každý národ, každá rasa, i celé lidstvo.*“¹⁰³

Trnka rozděluje kulturní dílo na biologicko-sociální a na dílo čistého tvůrčího výrazu.

Dílo biologicko-sociální, jak už částečně z názvu vyplývá je přírodní, životní tvorba do člověka otisklá, neboť člověk sám je dílem přírody, života. „*Kulturní dílo biologicko-sociální jest přímý obraz, výraz, tvárný otisk života: je pokračováním, lépe řečeno, analogií k biologickému životu zvířete. Určité formy života se vtiskují, zobrazují, halí v zákonně jim odpovídající uměle vytvářené formy z mrtvé hmoty.* Je to tedy bezprostřední působení života; života, kolektiva, souhrnu, jenž se jeví, projevuje v individuálních životech.“¹⁰⁴ Tento způsob tvorby sdílíme s jinými živočichy a nejnápadněji je to vidět na prvním příkladu, který Trnka dává, a to na stavbě obydlí. Ta má obdobu ve stavbě ptačích hnízd, včelích úlů a mravenišť, motýlích kukel, ale třeba už jen zvířecí pelech vyležený ve vysoké trávě je pro něj také obrazem této živočišné tendence k budování obydlí.

¹⁰² Tamtéž, s. 242.

¹⁰³ Tamtéž, s. 246.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 271.

Dalším výrazem tvůrčí podstaty životní v biologicko-sociálním díle kulturním je schopnost tvorby nástrojů. Při této tvorbě ukazuje Trnka první náznaky rozdílu mezi schematickou a čistou tvorbou. Člověk podlehnoucí rozumové schematizaci využívá spíše naučených a zavedených postupů a užívá k tomu jako pomůcky spíše vnějších než tvořivějších zvnitřněných smyslů. Takto kvůli častému opakování tvorba stagnuje a stává se jen stereotypním opakováním. Tento způsob schematizující tvorby však platí jak pro prostého člověka, tak i pro uměleckého génia, který si příliš zvykne na jednu zavedenou formu, kterou objevil a mechanicky jí opakuje: „Genius může právě tak stereotypně rozumářsky zneužívat jednu nalezené své formy jako dělník: využívá, rozmělnuje do nekonečna svou pravdu a zevšední ji.“¹⁰⁵ Nástroje, které každodenně používáme kdysi také mohly být součástí určitého nalezeného smyslu životního – časem jak zevšední se stanou pouze nástrojem ukojení životních potřeb. „Jako dříve, jsa tvořivým celkem, byl částí lidského srdce, tak se nyní člověk stává jeho otrokem, musí jej továrnicky obsluhovat a jemu otročiti.“¹⁰⁶

Nyní je třeba se zaměřit na druhý aspekt biologicko-sociální tvorby, a to je právě aspekt sociální, jehož role dosud nezazněla. Další lidská tvorba vyrůstající z člověkovy životní tvůrčí podstaty je schopnost organizační, dále schopnost hospodářská a obchodní, a nakonec kultura humanity. Organizační schopnost zrodila se ze stádní, či houfní povahy člověka, kterou sdílí s nejděním živočišným druhem. Postup a vývoj lidské organizace však stále více nese znaky odpoutání se od živočišného základu, což je dobře vidět na vzniku práva a mravnosti, jak to sám Trnka zmiňuje: „*Vznik práva a mravnosti* je tedy co nejtěsněji spojen s vývojem lidské společnosti, vyvírá z ní, vyvírá z organizační schopnosti člověkovy.“¹⁰⁷ Schopnost hospodářská přímo souvisí se organizační schopností. Společnost vyžaduje určité udržování a vychovávání nových potomků a s narůstajícím počtem členů těchto společností byla vyžadována větší materiální základna, která už nemohla být zajištěna prostým sběračstvím a lovem. „*Vytvářecí práce hospodářská vyvírá přímo ze života, z mateřské a otcovské péče o potomstvo, o život, o jeho klidný běh a chod.*“¹⁰⁸ V práci hospodářské se navíc nejvíce přibližuje vztah kultury a přírody, protože se jedná o činnost, v níž člověk je přímým vztahem s přírodou pro to, aby se udržel na živu, ale nikoli ve smyslu nějakého frenetického boje o přežití. V přírodě, která člověka živý nachází

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 275.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 277.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 278.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 281.

původní člověk skrze svou práci smysl, neboť v ní nachází stejnou míru tragiky, jaká prostupuje i celý život člověkův. „*Tu snad nejbezprostředněji chápe člověk v této své práci smysl svého života, spjat jsa s přírodou: jeho práce je vrchní melodií písně, jejímž spodním tónovým doprovodem je život sám, život rostoucí a umírající, sama příroda.* Tot nejvýraznější vztah kultury k přírodě.“¹⁰⁹ V této souvislosti Trnka zdůrazňuje nutnou spjatost člověka se zemí a podnebím, avšak ne v tom smyslu, že tyto vnější faktory jsou pro člověka určující. Určující je celek v sepětí vnitřních dispozic a vnějších podmínek – toto celostní sepětí tvoří vždy určitý typ, který je vždy tu lépe, tu hůře přizpůsoben, ale vždy nachází si ve svém kulturním díle, svůj vlastní smysl. Ale nakonec každá práce lidská začne za určitých podmínek podléhat mechanizačním a schematickým tendencím.

Nejzazší úroveň tvorby biologicko-sociální je humanita, která vzniká z výše zmiňovaných tendencí organizačních a ze smyslu pro solidaritu a pospolitost, která podle Trnky vznikají z pocitu soucitu, jenž vzniká při údivu nad zraněním, bolestí a utrpením druhého. Myšlenka lékařství a humanity obě vznikají jako odpověď na bolest, nemoc a smrt. Trnka však nechce rozvíjet úplnou genealogii a dějiny humanity (a lékařství). Přirovnává humanitu a myšlenky solidarity k jakési autoimunitní reakci: „*Jako zraněný organismus se restauruje, aby jeho části tvořily i nadále harmonisující celek, tak i společnost lidská má a také pěstuje v sobě nadání přirozeně i uměle odstraňovati a napravovati zranění, nemoci, neduhy.*“ Trnka tím chce vlastně říci, že myšlenka humanity nemusí mít ospravedlnění transcendentní, či hluboce ideově podložené, ale že sama humanita vyvěrá ze samé životní podstaty lidské, tedy z lidské tvořivosti, v níž je obsažen jistý smysl pro organizaci a hladce probíhající život. Humanitní nadání, tvorba a dílo je speciální, ale nedílnou součástí lidské kultury.

Nakonec se dostáváme ke kulturnímu dílu čistého výrazu tvůrčího. Do toho spadají oblasti lidské tvorby, které bychom charakterizovali jako humanitně orientované. Jsou jimi umění, náboženství, vědy a filosofie. Trnka však chce zdůraznit, že tato tvorba se nevyvyšuje nad tvorbu biologicko-sociální. Kořen obojího, jakožto veškeré tvorby zůstává stejný a tím je život. „*Bylo by velikou nespravedlností rozlišovati kulturní díla biologicko-sociální od kulturních díl čistého výrazu tvůrčího v tom smyslu, jako by první z nich byla pouze polokulturou a teprve druhá pravou čistou kulturou.*“¹¹⁰ Trnka se chce vyvarovat i

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 282.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 287.

toho, aby byla díla čistého tvůrčího výrazu považována za data pozdějšího než díla biologicko-sociální, jako by se jednalo o vývoj od jedněch k druhým. „*Oba druhy těchto děl jsou dány prostě diferenciací života člověka a diferenciací nadání.*“¹¹¹ Oba způsoby tvorby stále spadají pod jedinou genuinně lidskou činnost tedy tvořivost, jediné kritérium pro jejich třídění je různost nadání, která se v nich projevuje. Všechny druhy tvorby však sledují tentýž cíl, a to umožňovat člověku hledat a nalézat smysl vlastního života.

5.4. Zhodnocení lidského díla a jeho smysl

V první knize své trilogie předvádí přírodní zákonitost jako neustálou napětí a vybíjení protichůdných sil, které se vždy za určitou cenu vyvažují. Tohle vyvažování se projevuje jako dění, neustálé pomíjení, životní proud. Není to ale jediný projev přírodní. Příroda je prodchnuta diferenčním a individualistickým principem – zkrátka je podle Trnky tvořivé povahy. Završení přírodního tvoření je člověk. Na vrcholu přírodního tvoření stojí tudíž člověk jako nejušlechtlejší výsledek přírodního vybíjení, vyvažování, zhodnocování sebe sama. Člověk prožívá v nejvyšší rozmanitosti nekonečnou hloubku individuality, díky čemuž může nejsilněji prožívat svůj jedinečný a tragický úděl. Tomuto údělu člověk odpovídá ve svém kulturním díle, ve své společenské organizaci. Lidská práce je to, v čem nachází člověk svůj úděl. Při práci dochází k sebezhodnocení člověka samého, ale v zásadě rodina, společnost národ i celé lidstvo se podílí na této kultivaci, tedy na udržování údělu, který probíhá v neustálém nastavování zrcadla.

Zde mluví Trnka o etice lidského díla a odpovědnosti za něj. „*Etika lidského činu vyvívá z práce, která odpovídá založení člověka: tehdy člověk nachází smysl svého života. A toto nalezení smyslu svého vlastního života je pravý princip etický. Je to nejvyšší cíl života. Jedině v něm člověk dochází nejen uspokojení, klidu, vyrovnanosti, nýbrž k jakémusi překonání sebe sama: zde splývá člověk plně s absolutním základem veškeré skutečnosti, který jsem nazval ‚spravedlnost k sobě‘.*“¹¹² Člověk tedy musí brát ohled na své založení, aby mu mohl odpovídat. Životní maxima je nacházení, nalezení a zohlednění smyslu svého života, který vyvěrá z naší práce, činnosti a tvorby. Není to ovšem nic samozřejmého. Trnka mluví o nalezení smyslu lidského života vlastního, tedy každého jednotlivého života. Není to o nacházení smyslu života všeobecně platného, ale

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž, str. 344.

individuálního. Lidská práce se stane odpovědnou až tehdy, je-li smysl života nalezen – nabízí se otázka, jak je to s odpovědností, či odpovídáním našemu založení při procesu samotného hledání? Neetické je podle Trnky to, co osobní lidské založení nezohledňuje, či dokonce záměrně ignoruje. Neetické je vyžívání z práce cizích, z práce schematické a mechanické, která je využívána jen k hromadění nadbytku a jeho použití k pohodlnému životu. Býti etickým je pak něco výrazně složitějšího a náročnějšího, ve smyslu kladoucí nárok na člověka. Trnka tak zdůrazňuje, že pro něj etika nevychází z rozumu, víry či citu, nýbrž „z práce samé, z tvůrčího díla samého, kdy je toto hledáním smyslu mého života na světě, hledáním spravedlnosti k sobě samému“.¹¹³ Kruh se pomalu uzavírá. „*Ne život sám je pro nás božský příkaz, jež máme naplniti, ani to není práce sama o sobě a pro ni samu, nýbrž příkazem je život zhodnotiti práci, aby byla portrétem našeho života. Člověk staví se nad sebe sama, stává se soudcem sebe sama, stává se vyznavačem a zpovědníkem sebe sama.*“¹¹⁴

Člověk, ať už geniální umělec, státník, dělník nebo obchodník – všichni sdílí tentýž úděl spočívající v dobývání smyslu vlastního života skrze práci, která odpovídá osobnímu, individuálnímu založení, jež je skryto v nadání, které se projevuje v tvorbě. Tím se dává podle Trnky spravedlivá cena našemu životu, který je vybíjením mezi žití a umírání. „Dílo je výraz nalezeného smyslu života a je především paradoxním portrétem svého tvůrce.“¹¹⁵ Rovněž tak je tomu s každým individuem, tedy i s rodinami, rody národy, lidstvem, zemí, soustavou sluneční až k celku vesmírnému mohli bychom dojít. Lidstvo je vlastně dílem přírodního tvoření, ale nejen tak ledajakého – je dílem země, a tak smysl života země odrazil by se v lidstvu. Člověk krom toho, že je na něj kladen etický nárok zhodnotit práci a dílem svůj vlastní život, aby mu dodal smyslu, tak může i sám svou každodenní jemnou práci přízemní zhodnocovati životy lidí vyššího řádu, aniž by si toho byl plně vědom. Každá jednotlivá kultura je kulturou do té míry, v jaké našla svůj smysl, vycházející z vlastního založení, a obtiskla ho takřikajíc ‚do světa‘. „Ať kterýkoli kmen, národ, lidský shluk v dějinách, nutno je chápati jako nekonečno individuálních jednotek, jež hledaly a našly smysl své existence, a kultura jejich je nám výrazem tohoto smyslu. A výraz tohoto smyslu je pln napětí a tragiky, právě poněvadž běží o usilovné hledání a sebevykupování

¹¹³ Tamtéž, s. 344-345.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 345.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 346.

za cenu prožívání a umírání. Život a kulturní jeho tvoření není prostý fakt, nýbrž tragické napětí, vybíjení, sebehodnocení.¹¹⁶

Příroda se zhodnocuje kulturou, řekl by Trnka a skutečně to tak formuluje: „Ať kdykoli, v dávnověku, dnes nebo v daleké budoucnosti, vždy lidstvo žije tím, že hledá smysl své existence, že vykupuje svůj život kulturou a kulturu životem. Život a celá příroda není prostý fakt, událost: je hodnota etická, je sebevykupování.“¹¹⁷ Zde Trnkovo pojednání kulminuje a ukazuje něco, co ještě ohledně jeho pojetí etiky jako sebevykupitelské práce lidské nebylo řečeno – i když jsem zdůrazňoval, že hledání smyslu vlastní existence není něco samozřejmého a bezprostředního, přece je to tendence, která již z našeho založení (typu), kterému bychom měli odpovídat, vyvěrá, a člověk nemůže jednat jinak než tak, že se zhodnocuje, či alespoň přispívá svou mravenčí prací k zhodnocování vyšších individuálních celků.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 347.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 348.

6. Člověk podle typologie

Trnkova kniha o typologii *Člověk a věčnost* tvoří jakousi peripetii před závěrečným dílem jeho filosofické trilogie. Toto píše o její pozici v rámci své filosofické trilogie: „Před třetí díl své trilogie vsouvám jako přechod a úvod k němu knihu tuto. Ukazuji v ní, že i typologie a charakterologie může být jednou cestou za hledáním smyslu lidského života, že typologie, snažíc se rozlišiti různé typy lidí a snažíc se postihnouti podle toho jejich určitý vrozený i navozený charakter, jest ukazovatelem k hledání zásad lidského jednání vůbec a tudíž i zásad ethických.“¹¹⁸

Typologické zkoumání člověka může být podle Trnky jednou z cest k hledání smyslu lidského života. „Typologie je nauka o lidské osobnosti, o podstatě, principu individuálnosti, o konstituci lidské osobnosti.“¹¹⁹ Typ člověka je jakýmsi základem, zatímco charakter je pro Trnku již jakousi nadstavbou: „Charakter člověka, i po stránce ethické, mravní, je dán typem, konstitucí člověka.“¹²⁰ Typologie se tak nyní jeví jako právě ta věda, která má zprostředkovat člověku nahlédnutí do toho, jaké je každé individuum konstituce, má odhalovat založení každého jednotlivce tak, aby jej mohl kultivovat, a začít na něm odpovědně pracovat, tvořit, a tudíž i vykupovat svůj vlastní existenční smysl. Typovost nepochází z běžného pojetí dědičnosti, ale jak už Trnka ukázal z životních stádií individua, stárnutí života samého: „Typovost jedince je tedy určitá konstituce duševně tělesná, a to podle stáří jeho rodu, kmene, národa, plemene. To je ona záhadná dědičnost, která tvoří typy. Víme-li pak, že i nadání je otázkou takto chápané dědičnosti, pochopíme, že typ není jen forma, vnější struktura, nýbrž i dispozice a obsah. [...] Typovost je tedy vlastně určité stáří života. Pak ovšem chápeme, že *typovost je vlastně totéž co individuálnost životní, ať individuálnost jedince, ať individuálnost větších lidských celků. To je onen záhadný vztah mezi individuálností a typovostí.*“¹²¹ Trnka se zde snaží přiblížit dva zdánlivě nesouvisející pojmy, kterými jsou individuálnost jakožto jedinečnost a typovost jakožto obecnost. Spojník mezi nimi je pro něj život, přičemž ten je zde chápán ve svém tragicky paradoxním napnutí. Své pojetí typologie staví na základě principu individuálnosti a z takto pojaté typologie se má vystoupit ke zkoumání člověka jakožto

¹¹⁸ Trnka, T., *Člověk a věčnost: Typologie a charakterologie*. Praha, Aventinum 1946, s. 10.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 13.

¹²⁰ Tamtéž, s. 14.

¹²¹ Tamtéž, str. 67.

vždy jedinečné bytosti s určitým potenciálem v podobě nadání, jehož realizací (odpovídáním svému založení) uskutečňuje každé individuum svůj jedinečný smysl životní. „*Jednotný princip, který vytvořuje typy, vidím tedy v procesu, či chcete-li, v zákonu, že život vzniká, roste a stárne, že věci vznikají, zrají a se rozpadají a zanikají. Na tento princip třeba uvést všechny typologie...*“¹²² Celá kniha se nese v duchu takto pojaté typologie. Už v první knize Trnka píše, že nejsou lidé jako takoví, ale pouze typy lidí. Typovost se diferencuje na základě růstu a stárnutí života vyššího individuálního celku; zde se různé roviny růstu a stárnutí života proplétají a promítají do základních struktur každého individua. „*Typovost je tedy důsledkem a výrazem základního principu veškeré skutečnosti, že vše vzniká, roste a stárne, že vše se uskutečňuje za cenu svého stárnutí. Typovost je podstatný znak toho, či onoho výrazového období existence všech věcí a bytostí.*“¹²³ Typ je tedy stáří, životní období, které se projevuje vždy v nižším celku individuálním – stáří rodiny se projevuje v jedinci, stáří národa se projevuje v rodu atd. Podle určitého stáří, tedy období růstu a úpadku, nabývá vždy určité individuum určité formy, výrazu, který je pro toto individuum typický.

V závěru knihy věnované typologii má Trnka kapitolu, kde přibližuje své pojetí individua, které je bytostnou základní jednotkou všeho jsoucího. Základní není v tom smyslu, že by individuum bylo jakýmsi atomem, stavebním materiálem, ale individuálnost je životní podstata, která vyvěrá z tzv. individuální syntetické diference. Pod pojmem syntetické diference se skrývá životní proces přeměny odehrávající se vždy mezi zrozením a smrtí. Tento proces je vždy jedinečný, individuální. Vše živé se svým vývojem, růstem, stárnutím a umíráním diferencuje. Diference je mu ono nacházení a uzavírání se do formy, omezování sebe sama kladením si vlastní zákonitosti. Je to život sám sebe zhodnocující, sám sobě kladoucí existenční omezení, aby vůbec mohli mít formu a smysl. To je pro Trnku fundamentálním projevem života. Trnka má za to, že je to výrazem nadetické, individualistní a diferenceční podstaty světa. Tuto podstatu světa lze nahlédnout právě skrze člověka díky typologii a charakterologii, jak píše Trnka v závěru své knihy: „Princip individuálnosti, celostnosti, syntetické diference je »ethickým« principem světového dění; je ona absolutnost ve světě. A tento princip individuálnosti ve sféře života lidstva až k jednomu každému člověku zvnitřňuje se, prohlubuje se – možno-li tak říci – v individualitu, jež je nerozlučně spjata s tím, co zoveme charakterem. Tak

¹²² Tamtéž, str. 83.

¹²³ Tamtéž, str. 84.

přírodní princip »ethický« se krystalisuje v člověku ve skutečný ethický princip lidský, lidskou individuálnost, individualitu, charakter. A za touto konstituční podstatou člověka jde typologie a charakterologie.¹²⁴

Zdá se, že pro Trnku je typologie důležitý způsob přístupu k člověku. Na začátku sice říká, že se jedná o jednu možnou cestu při hledání smysl života člověka. Jakmile prohlásí, že typ je provázán s individuálností, můžeme vidět, že situace se obrací a typologie již není jen nějakou z možných cest, ale zdá se, že je minimálně jednou z cest pro Trnku rozhodujících. Typologie se tak stává organickou součástí jeho systému, či světónázoru.

¹²⁴ Tamtéž, s. 287.

7. Mravní zkoumání člověka

Třetí Trnkova kniha je vyvrcholením Trnkovy práce. Poté co prošel od přírody k jejímu vrcholnému dílu v podobě člověka, dostává se od kulturní práce lidské také k jejímu završení, jímž má být mravnost, dílo morální, jež jako by posvěcovalo, každý jediný lidský čin. „Tento závěr dramatu předvádím v přítomné knize, v níž má být objasněn vlastní smysl skutečnosti, promítnutý do člověkovy života a do člověkovy díla. Jest to hledání hodnoty lidského jednání.“¹²⁵ Trnka opět otvírá své dílo obrazně a říká, jak tuto hodnotu, smysl, o kterém chce nyní vydat zprávu, již potkával na své předešlé cestě, nyní se však zaměří na samotnou oblast mravnosti. „Mravnost je pro člověka živá voda země, ale nejen pro člověka. Její původ je kdesi mezi zemí a nebem. To je koloběh mravnosti: vyvěrá z nitra země i z nadzemského prostoru.“¹²⁶

O samotné mravnosti říká Trnka toto: „Mravnost je obsažena ve všem lidském konání; právě tak v životě náboženském, jako v tvorbě umělecké, jako v životě hospodářském, sociálním a politickém, jako v práci vědecké. Mravnost není výlučně nebo převážně upoutána jen na některou oblast lidského konání. Mravnost prosakuje celé, lidské žití, celou lidskou práci.“¹²⁷ Mravnost je tedy něco, co apriorně provází celý lidský život, každé jednání ať už je schematické nebo tvůrčí, autentické.

V první třetině knihy ukazuje vývoj určitých pojetí mravnosti, podle toho odkud tyto směry čerpají své pojetí. Mluví tak o etických směrech majících za kořen mravnosti buď náboženství, umění, hospodářství, společenské uspořádání, vědu nebo filosofii. Na těchto příkladech ukáže vždy podobnou tendenci rozdvajování, jakou jsme mohli vidět i v knize *Filosofie kultury* v kapitolách o dvojí typovosti, která se zde projevuje na příkladech toho jak se, která etika vztahuje k svobodné vůli a k determinismu. Ve výsledku však Trnka všechny tzv. vědecké přístupy k mravnosti odsuzuje z důvodů metodologických a noetických. Různé přístupy k etice jsou podle Trnky prostě nesprávné, protože se neptají po tom, co samotná mravnost je.

¹²⁵ Trnka, T., *Mezi zemí a nebem*, Praha, Aventinum 1948, s. 13.

¹²⁶ Tamtéž, s. 15.

¹²⁷ Tamtéž, s. 19-20.

Trnka posléze přistupuje k vlastnímu vymezení mravnosti jako tvorby ryze lidské: „*Mravnost je dílem pouze lidským.*“¹²⁸ Zaujetím této pozice mimo jiné vyjadřuje nesouhlas s různými přístupy k etice a mravnosti, které jsou založeny na naturalistickém a biotickém základě, čímž zásadně vystupoval proti Františkovi Krejčímu a Františkovi Čádovy. Dále Trnka ukazuje, že mravnost vyvěrá z lidské tvorby, avšak ne jako speciální oblast tvorby, kterou bychom nazvali speciální mravní oblastí, do níž patří pouze mravní činy, jednání a mravní tvorba. Mravnost je totiž obsažena ve všech oblastech lidské tvorby do té míry, že kde je lidská, kulturní tvorba, a to i biologicko-sociální, tam vždy už je přítomna mravnost. A tato mravní činnost či tvorba se netýká jen lidských jedinců, ale stává se i kulturní tvorbou vyšších individuálních celků. „Mravní čin sám o sobě neexistuje; mravnost je obsažena v každém kladném lidském díle, v každém kladném lidském konání.“¹²⁹ Z toho mu pak vyplývá i to, že není prostě mravních lidí, ale jsou lidé mravní ve svém konkrétním jednání. A taktéž to platí i pro nemravnost a činění zla. „Mravnost je světlo, které vyzařuje z lidské tvorby kulturní. Kulturní dílo, kulturní tvorbu nesmíme však chápati v úzkém smyslu slova. [...] Tu třeba vzít v úvahu celou osobnost člověkovu celý jeho typ a charakter, a jak z tohoto celého základu vyrůstá jeho celoživotní dílo, dílo životní i dílo kulturní, jak spolu souvisí a jak z obého teprve vyplývá ona mravnost.“¹³⁰ Trnka opět utíká před zobecňováním a schematizováním, které je mu tak cizí. Hledá a chce vidět vždy konkrétního člověka a konkrétní dílo, avšak nikoli odříznuté od celku všeho ostatního, ale právě takového člověka, tvořící takové dílo v celostní, skoro až kosmické souvislosti.

7.1. Trojitý kořen mravnosti

Trnka chce odpovědět na otázku „co je vlastní základ mravnosti, co je mravnost, jak ji člověk tvoří?“¹³¹ Shledává, že jsou tři kořeny mravnosti, s tím, že první vyrůstá z lidské osobnosti a vyšších lidských individualistních celků, tedy od rodiny až po lidstvo. Druhý kořen vyrůstá ze souvztažnosti lidských jedinců a lidských individualistních celků k sobě navzájem a k tomu ještě ke světu. Třetím kořenem pak je konkrétní lidské dílo. „Teprve tento trojitý kořen živý tvorbu mravnosti.“¹³² V této posloupnosti se anachronicky odráží postup předešlých Trnkových knih. První kořen mravnosti je osobnostní, a tudíž

¹²⁸ Tamtéž, s. 132.

¹²⁹ Tamtéž, s. 134.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ Tamtéž, s. 135.

¹³² Tamtéž, s. 136.

vychází z typovosti a charakteru a reprezentuje tak knihu *Člověk a věčnost*. Druhý kořen mravnosti vycházející ze vztahu člověka jako individua ke světu pak odpovídá knize *Hledám tajemství života*. Poslední kořen mravnosti vycházející ze samotného díla lidské tvorby má svůj odraz v knize *Filosofie kultury*. Jak už jsem naznačoval má slovo etika, či přídavné jméno etický pro Trnku často jiný význam, než v jakém se obvykle používá. Přitom dochází v této knize k jakémusi sjednocení a smíření etické, zhodnocující povahy života a světa u Trnky a běžného významu mravnostního. V mravnosti se budou sjednocovat všechny aspekty člověka, které Trnka předváděl v předcházejících knihách.

Všechny tři kořeny mravnosti jsou vlastně formální rozdělení – Trnka sám o nich mluví na jednom místě jako o trojjediném kořenu: „Kořen mravnosti neroste pouze z individuální bytosti lidské: kořen mravnosti je sice jediný, ale trojitý, nebo lépe řečeno, je jediný, poněvadž je paradoxně trojitý.“¹³³ Přesto je třeba si je předvést, abychom pochopili společný základ, který z nich nakonec Trnka vyvozuje.

První kořen mravnosti vychází z osobnosti samé, z jejího životního založení a utváření. To u Trnky znamená jediné, a to totiž to, že tento kořen mravnosti je zakořeněn v typu, v charakteru a v jejich vztahu. Jak se tedy k sobě mají typ a charakter a jak spolu souvisí a co to znamená pro člověka jako mravního tvůrce? „Typ člověka je určité konstituční založení a utváření člověka, při čemž toto založení a utváření se týká celé jedinečné, nedělitelné jeho individuality a všech jejích složek: týká se právě tak tělesné konstituce, systému nervového, instinktu, temperamentu jako celého založení duševního, inteligence, nadání a celé duševní tvořivosti.“¹³⁴ Typ je ve zkratce podle Trnky holisticky pojatý člověk, typ je samotné konstituční založení každého jednotlivce. Typologie si běžně počíná tak, že z celku lidské osobnosti vykrajuje část, podle níž usuzuje na uzpůsobení zbytku osobnosti, avšak podle Trnky by měla objasňovat co vůbec způsobuje typovost, a především jaký je její smysl. „Předpokladem správné typologie je, aby nejen zjišťovala typy, nýbrž aby je vysvětlovala přirozeným jednotícím principem a vysvětlovala také smysl typovosti.“¹³⁵ Typovost se nedá omezit na nějaké společné znaky určitého druhu nebo rodu, jako spíše na rozdílnost a diferenci v rámci těchto skupin a celků – to pro Trnku znamená, že typovost vlastně vyrůstá z životního utváření, tedy skrze diferenciaci a ergo

¹³³ Tamtéž, s. 147.

¹³⁴ Tamtéž, s. 136-137.

¹³⁵ Tamtéž, s. 139.

vždy také individualizaci: „Typovost roste až z půdy tohoto živočišného základu, roste, jako vyrůstá individuálnost, a je také s touto individuálností nerozlučně spjata.“¹³⁶ Typovost souvisí s životem, protože sama, stejně jako individuum vzniká z procesu sebezohodnocování se života. Typovost je stáří vyššího individuálního celku, a projevuje se v řádu nižším. „Typovost je tedy určité stáří života. pak ovšem chápeme, že typovost je vlastně totéž, co individuálnost životní, ať individuálnost jedince či většího lidského celku. Smysl typovosti je tedy dán samým smyslem života, proč roste a umírá. [...] Tak život ve svém oblouku od narození až do zániku se diferencuje podle nejvyššího zákona žití a umírání, a to pak tvoří typovost individua a individualistního většího celku.“¹³⁷

Trnka znovu ukazuje nerozlučnost typu a individua, kdy typovost leží v základu každého individua a sama nemůže se projevovat jinde než v individuu. Na podkladě života, tedy onoho principu růstu, stárnutí a umírání, tedy přehodnocování sebe sama, který probíhá v celé přírodě se typovost a individualita projevují společně, dalo by se říci skoro nerozlišeně. Tato vzájemnost je spjata díky životnímu napětí, které vládne ve všem vznikání a zanikání, mezi vším rozením a umíráním. „Typ je tedy dán celým konstitučním základem individua i většího individualistního celku. Typ není něco jako forma určitým vnějším způsobem utvářená nebo deformovaná, nýbrž typ je celá konstituční stavba, sám základ individualistní výstavby. Je úzce spojena a prolíná se s nadáním, lépe řečeno, s celou tvořivostí životní... [...] Nadání i celé založení člověka je prostě individualistně typově utvářeno. Typ je struktura celé lidské bytosti.“¹³⁸

Od tohoto vysvětlení se Trnka dostává k tomu otázce, jak souvisí typ s charakterem. Zatímco typ je konstituční základ každé lidské osobnosti, charakter je něco k čemu typ aspiruje. Typ se během života člověka nemění, avšak jeho projevy se časem a kultivací ušlechťují do podoby charakteru, tedy jakési plnější, rozvinutější formy lidské osobnosti. „A toto projevování se typů, jeho vyzrávání, do jisté míry jeho přeměna a částečně i přehodnocení jeho vlastním životem – to je charakter člověka. *Hlavní tendencí charakteru je cesta k ethičnosti.*“¹³⁹ Charakter je výraz opravdu uzrálé osobnosti, kdy spolu všechny složky osobnosti obsažené v typu souzní a tvoří jednotu. Každý člověk je typem, ale ne každý je charakterem. Charakter je rozvíjení vlastní života, přehodnocování jej skrze

¹³⁶ Tamtéž, s. 140.

¹³⁷ Tamtéž, s. 142.

¹³⁸ Tamtéž, s. 144.

¹³⁹ Tamtéž.

vlastní tvorbu, dávání mu nových tvarů, podob a forem, při čemž v tomto procesu se osobnost člověka jakoby zceluje a nabývá individuálního smyslu díky své práci a svému dílu, v níž se odráží jak individuální typ, tak tvořící se charakter. Charakter tenduje k etičnosti, tedy mravnosti, protože plně rozvíjí svůj existenční smysl, své zhodnocení a ospravedlnění. „Je-li typ sám princip individualistního uskutečňování života, je charakter růst a uskutečňování a rozkvétání typu, je dovršující se podstata člověka a realizovaný její smysl v životě a práci.“¹⁴⁰ Tato forma seberealizace nazveme-li to tak, je podle Trnky jedním z oněch tří kořenů mravnosti. Seberealizací je zde myšleno naplňování své typové podstaty a rozvíjení predispozic pomocí tvorby v charakter. Tvorba charakteru, tedy jakési scelování a sjednocování člověka je jedním ze směrů, jak dojít k jednomu prameni mravnosti, která se jeví jako určitá nutnost nacházení smyslu vlastního života. „Charakter je nejprve rozvíjející se a dotvářející se typ. Typ znamená uskutečňující se smysl individuálního života. Uzářování typu znamená cestu za smyslem života, hledání smyslu vlastního života. Tvoření charakteru znamená nalézání smyslu vlastního života, popř. jeho přehodnocování. V tom spočívá pramen mravnosti. [...] Hledání smyslu vlastního života je jeden kořen ke vzniku mravnosti. [...] Musíme se totiž tázati, jak člověk pozná sám sebe, jak odhalí svůj typ: zřením v zrcadle a zrcadlem tím je ostatní svět.“¹⁴¹ Hledání smyslu života děje se podle Trnky v souvislosti rozvíjení typu a tvorby svého charakteru, a tato souvztažnost ústí do určitého kořene mravnosti, jehož význam budeme moci plně uchopit až budou předvedeny další dva kořeny ze tří.

K ukázání souvislosti druhého kořene mravnosti se vychází od prvního kořene osobnostního. Poznání vlastního typu, čímž lze nastoupiti na cestu tvorby vlastního charakteru je podmínkou pro nalezení smyslu vlastního života. Svůj typ hledáme a nacházíme tehdy, když se shlédneme v zrcadle, kterým je podle Trnky vnější svět, čímž se myslí veškerá vnější realita včetně druhých lidí a větších individuálních celků. Takto se dostává k problému vztahu člověka a světa, přičemž ukazuje jak dosud ze světonázorů o statické či dynamické povaze světa vyplývá problematičtější mravní nauka, která nemá pro sebe a pro vztah člověka a světa pádné ospravedlnění a nevysvětluje jejich smysl. Hledání tohoto pojetí světa samo souvisí s lidskou tvorbou, jejím vykupitelským aspektem, který sdílí s tvorbou přírodní a z tohoto zvláštního souznění a harmonie vyrůstá podle Trnky mravnost. „Přicházíme k nové filosofii, která chce odhaliti skutečný smysl věci už teď,

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 145.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 145-146.

kteřá hledá odůvodnění veškeré existence. [...] Hledání tohoto nového názoru na svět je hluboké mravní podstaty a obsahuje také vlastní odůvodnění mravní tvorby a mravní výchovy. [...] Tušíte již, že podstatu mravní tvorby a mravní výchovy netvoří ani jen nějaké umožňování růstu, ani ne vlastní tvoření a sebetvoření, nýbrž jedinečný zájmový souzvuk, korespondence mravního rázu, která je nám poukazem na pravý smysl růstu a tvoření života.¹⁴² Trnka zde oním souzvukem a korespondencí myslí, jak se v lidském vztahu ke světu a k ostatním individuálním celkům odráží vždy onen vyšší životní princip etický, tedy vykupování života sebou samým. Čím je však v tomto dán onen mravní prvek, ona mravní podstata, která má ze vztahu člověka ke světu, jako z jednoho svých kořenů vyrůstat? Samotné vztahy mezi lidmi jsou dány stárnutím a umíráním života: „Spojení mezi lidmi není tedy dáno vztahem částí uvnitř celku, nýbrž vztahem vznikajících, žijících a umírajících bytostí, rodů, národů a plemen. [...] Znaky a vlastnosti lidského života, kterými bychom chtěli uměle stmeliti společenství lidí, jsou samy pouze důsledkem a přechodným výrazem a projevem tohoto základního principu žití a umírání. [...] Vzájemný vztah mezi lidmi je tedy umožněn a určen vyšším principem nežli jen nějakou životní silou, nebo jejím výrazem, např. solidaritou: je dán samým principem žití a umírání.“¹⁴³ Mravnost ve smyslu vztahu k ostatním lidem a soužití s nimi je dána základem životního principu sebepřehodnocování, avšak tento vztah se liší od kořene mravnosti typově charakterového jen tím, že je jaksi obrácen od své individuality k individualitám ostatním, což dává osobnosti jisté determinující a omezené možnosti rozvoje vlastní mravní tvorby: „Člověk jako určitý typ, jako určité stáří svého rodu a národa je určitým způsobem utvářen a má tím dány určité vztahové dispozice k ostatním lidem, právě tak jako se podle toho vyvinulo i jeho nadání a ostatní znaky osobnosti.“¹⁴⁴ Toto uzrávání života různých individuálních celků je přirozené a nutné, řídí se stále stejnými zákony a Trnka jen ukazuje jak dalekosáhlou má působnost. Mravní tvorba vznikající z mezilidských nebo spíše mezi-individuálních vztahů má stejnou životní podstatu, jako tvorba charakteru – vykoupení sebe sama, nalezení vlastního smyslu tváří tvář vlastní konečnosti. „Tak každý celek lidstva i jedinec představují hledání i nalézání smyslu svého života i smyslu života druhého.“¹⁴⁵ Každé individuum je svým žitím již určitou formou nalezeného smyslu, jenže smysl není statický – jako život stárne a vykupuje se musí i člověk na toto naléhání

¹⁴² Tamtéž, s. 151.

¹⁴³ Tamtéž, s. 154.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 155.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 157.

odpovídat. „Vztah člověka k člověku i vztah člověka ke světu je tedy pln tragického napětí a tvůrčích možností.“¹⁴⁶

Tím se Trnka dostává k poslednímu kořenu mravnosti, kterým je vlastní lidská tvořivost a tvorba. Je-li mravnost obsažena v každé lidské činnosti a každém díle, pak, tvrdí Trnka, musí být kořen mravnosti hledán v lidské tvořivosti a v samém smyslu lidské práce. „Práce, tvorba je vlastní úděl člověka na zemi.“¹⁴⁷ Zde poprvé Trnka mluví o lidské tvorbě jako o vlastním údělu člověka. Trnka ve své knize *Filosofie kultury* tvrdil, že člověk nachází smysl svého života ve své tvorbě, ve svém díle či skrze své dílo. Nyní však je odhalen jiný neméně důležitý aspekt lidské tvorby. „Práci, tvorbě jako součásti i výrazu lidského života, dává smysl sám život člověka: smysl lidského života přenáší se i na práci, na lidskou tvorbu.“¹⁴⁸ Smysl je něco bytostně vlastního, osobního, jedinečného, ale přesto sám vyrůstá z určitého společného základu, kterým je život sám sebe přehodnocující. Nyní je však ukázáno, že smysl, který má člověk odkrývat skrze vlastní tvorbu a práci, je přítomen v samém základu života, a tak smysl má v sobě vše živé (i neživé) a vše je samo sebou určitým odkrytím smyslu: „*Vše na světě: kámen, rostlina, zvíře i člověk hledá a zachycuje si tento smysl svého bytí, své existence za svého životního vývoje právě svým životem, jednotlivými obdobími svého života a projevy svého života.*“¹⁴⁹ Příroda sama má tvořivou povahu a tvorba je nejvíce vystupňována v člověku. Tvorba v přírodě však není samoučelná, nýbrž právě sama tvorba a její podstata tkví v hledání a nalézání smyslu existence. „Podstatou a účelem vytvářející schopnosti je tedy hledání a nalézání smyslu vlastního života a nalézání smyslu ostatní přírody, skutečnosti, ke které má člověk jedinečný vztah přitažlivosti.“¹⁵⁰ Jedinečnost vztahu člověka k přírodě vyvstává z lidské tvořivosti a z toho, že je sám dílem přírody. Na tom můžeme zahlédnout souvislost toho proč Trnka na začátku první knihy mluví o člověku jako o přírodě v přírodě. Člověk zhodnocuje svojí tvorbou nejen sebe sama, svůj život, ale dává smysl vnějšimu světu, z něhož vzešel jako dílo přírodní tvorby.

„Práce je nejen právo, práce je nejen povinnost životní, nýbrž především hodnocení života. [...] Práce, vyvěrající z vytvářecí lidské schopnosti, je mravní úděl člověka,

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 159.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 160.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 161.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 165.

odpovědnost vůči sobě samému, vůči rodu, národu a lidstvu. Práce je cesta k sobě samému, k nalezení smyslu vlastního života. To ovšem není cesta lehká: je v ní často plno tragiky, překonávání sebe sama, přehodnocování, sebepoznání. Práce, tvoření je v tomto smyslu cesta za sebevykoupením.¹⁵¹ Trnka zde ukazuje propojení tří kořenů mravnosti a ukazuje co v nich zakládá mravnost a co takto pojatá mravnost znamená. Znamená především vykupování vlastního života, dávání mu hodnoty skrze tvorbu, dílo, které je v zásadě sebe poznáním. V prvním kořeni je to nacházení smyslu tvorbou vlastního charakteru, v druhém kořeni je to nacházení vlastního smyslu pomocí tvorby různorodých vztahů s lidmi, individui a vnějším světem. Třetí kořen je tvorbou osobního vlastního díla, které má být vlastním odrazem a zpodobněním vlastního smyslu, zhmotnění a zvnějšnění vlastního úsilí a práce. Tím, ale Trnka ještě nedochází k úplnému konci, neboť aby mohl pojednat o mravnosti musí ještě probrat problém zla.

Zlo je podle Trnky opakem mravnosti, a tudíž podobně jako mravnost je pouze lidskou činností, tak i zlo je exkluzivně lidskou záležitostí. A jelikož mravnost je něco, co doprovází každou lidskou činnost, pak zlo je pravým opakem, v tom smyslu, že je projevem nečinnosti ba dokonce nechuti k práci a tvorbě. *„Hledáme-li základní znak, který je společný všem zločincům, nalzáme jej v povalečství a v nechuti k práci, ba přímo v odporu k práci. Zločinec se štítí práce. [...] Hlavním znakem zločince je však úsilí získati bez práce životní výhody. A toho dociluje zločinec přisvojováním a ničením životní práce jiných. [...] Zločinec je zločincem, že je ničitel, opakem člověka práce.“*¹⁵² Zločinnost je podle Trnky opakem lidské tvořivosti v tom smyslu, že je destruktivní. Zločinné ničení není však absolutním protikladem k lidské tvořivosti – tendence k ničení, vyhnutí se práci je v člověku stejně zastoupena jako tvořivost. Zločinnost souvisí částečně se schematizovanou lidskou prací; na počátku každé lidské tvorby je dílo originální, které se časem schematizuje v běžnou činnost až do té doby, kdy tato schematizovaná činnost začne být pro jisté typově disponované lidi příliš velkou námahou a ti si pak dopomůžou tím, že práci obejdou, tedy odejmou produkty práce někomu jinému. A čím je v člověku zaviněno toto vnitřní rozpolčení mezi tvůrce a ničitele? Podle Trnky je to dáno tím, když člověk nerozvine plně svůj typ v charakter: *„Toto štěpení, či chcete-li, i dvojníkovství osobnosti, je zaviněno tím, že určitý typ člověka se nemohl plně rozvinouti v sjednocený*

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Tamtéž, s. 169.

*ethický charakter.*¹⁵³ V této rozpolcenosti vidí Trnka opět prvek tragický, tedy prvek vládnoucího napětí protilehlých sil. Člověk snadno při cestě k nalezení vlastního smyslu a smyslu skutečnosti, existence klopýtne, protože mravnost zde není definovaná určitými konkrétními hodnotami nebo zásadami. „Mravnost není něco jasně a přesně daného. Mravnost je tvořena, mravnost je tvorba, je růst, je květ a plod tohoto růstu.“¹⁵⁴ Mravnost i nemravnost je tak závislá na svých kořenech a na určité angažovanosti, či pocitu závaznosti, který Trnka rozvíjí na konci svého pojednání o mravnosti.

7.2. Mravní závaznost

Své mravní zkoumání Trnka zakončuje tím, že předvádí, čím je mravnost vycházející z jejích tří kořenů pro člověka závazná a co pudí člověka k jejímu vývoji a rozvoji. První kořen mravnosti vede k tomu, aby člověk, jakožto typ se rozvinul v charakter a v tomto hledání a nacházení dochází k jeho vnitřní přeměně směrem k vyvrážděnému lidskému jedinci. Aby se však člověk mohl rozvinout v charakter musí se nejprve obrátit k sobě samému a nahlédnout se jako v zrcadle, avšak toto zrcadlo je podle Trnky ve vnějším světě, tedy v druhých lidech, ve společnosti, v rodině, národu, lidstvu či přírodě, prostě ve světě. „Aby člověkova bytost mohla upřítí své zraky na sebe sama, je umožněno tím, že člověk se uvidí v zrcadle lidské společnosti a v zrcadle světa.“¹⁵⁵ Potud je první kořen mravnosti závislý na kořeni druhém, který značí právě ony rozvíjející se mnohotvárné vztahy mezi různými individui a individuálními celky. Tato závislost je dána tím, že člověk musí k rozvíjení sebe sama být zapleten do sítě vztahů, které člověk vytváří svou vytvářecí organizační schopností. Tyto vztahy nejsou vytvářeny náhodně, jsou nesený samou podstatou lidské tvořivosti, tedy životním růstem a hledáním a nacházením smyslu vlastního života ať už jedince, nebo národa či lidstva. „*Mravní tvorba předpokládá tedy správně skladebně se utvářející vztah mezi lidmi, vztah, který není jen prostě biologický, nýbrž který je nesen a podložen hlubším smyslem života.*“¹⁵⁶

Tím se Trnka dostává k třetímu kořenu mravnosti, v kterém se teprve dovršuje mravní závaznost člověka: „*To je konečná a rozhodující mravní závaznost, daná závazností lidské práce jako zhodnocování vlastního života a vyřešením vztahu k lidem a ke*

¹⁵³ Tamtéž, s. 175.

¹⁵⁴ Tamtéž.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 178.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 180.

*světu. Člověk nalézá podstatu svého života ve své životně tvůrčí pracovní schopnosti: ať člověk prostý, ať genius. V této práci v nejširším slova smyslu je ukryta veškerá mravní závaznost lidská, neboť u člověka, rodu i národa i lidstva má práce odpovídati životu, vztahu k lidem i ke světu. Tu vrcholí a může a má vyvrcholití sebenalezení člověka. Člověk se sklání nad svým životem a nad svou prací a staví je tváří v tvář vůči sobě i tváří tvář ke světu.*¹⁵⁷ Trnka tedy vidí mravní závaznost v tom, po čem se ptá již od začátku své první knihy, a to v odpovědi na otázku *co je smysl lidského života?* Člověk hledá i nachází smysl vlastního života ve své práci a ve svém díle, přičemž tato jeho tvůrčí činnost neboli práce je vždy doprovázena a prosycena mravností, která v práci vzniká a zároveň se v ní i odehrává. Mravním produktem práce můžou být různé zvyklosti, či ustanovení a zákony, které lidi v souhře vzájemných vztahů časem přijímají a zapomínají na to, že kdysi vznikly jako úsilí jedince nebo vyšších individuálních celků, o nalezení vlastního životního smyslu. Predispozice všech individuí nejsou stejné, neboť jsou individuálně utvářeny diferenciací. Proto nemusí vždy dojít ke shodě mezi individui stejného nebo vyšších řádů. Z této disproporce může podle Trnky vzniknout nečinnost a potud i zločinnost. Ethické zvyklosti, mravy v běžném slova smyslu nejsou podle Trnky opravdovou mravností, neboť nepodporují člověka v tvorbě nových mravů na druhou stranu mohou být palivem pro nové mravní tvoření: „Hlavně však si musíme uvědomiti, že každé hotové dílo lidské spadlé se stromu tvůrcova (jedince i celku), stává se jakousi potravou, kterou si tvůrčí orgán rozmělnuje a stravuje dobře, málo nebo špatně, podle toho, jakou potravu orgán skutečně potřebuje a jakou má schopnost. Tak také zvyky, mravy, mravní normy a příkazy jsou někdy jen nakupená, školsky a vychovatelsky nashromážděná potrava, z níž tvůrčí schopnost vytvářecí si vybírá, z níž se živí, aby, nasycena, teprve rostla k vlastní tvorbě.“¹⁵⁸ Člověk není vůči mravní závaznosti úplně svoboděn, že by si sám určoval, jaká bude, neboť je vždy součástí vyšších individuálních celků, které také utváří určitý životní smysl, ve kterém jedinec žije. Zájem jedince není však převzaté plody mravnosti čistě rozbít, ale spíše rozmělnit pro další stavbu mravnosti, v níž by s zračil nově nalezený a vymezený smysl života jedince a vyššího individuálního celku.

Trnka si nakonec klade otázku *„jak sepnouti mravnost a mravní tvorbu s životem celého lidstva.“*¹⁵⁹ Život lidstva je spjat s životem jako takovým tedy s oním ve světě

¹⁵⁷ Tamtéž.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 182.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 183.

působícím přehodnocujícím se principem. „Život lidstva podléhá, je naplněn nejvyšší spravedlností života, jenž se hodnotí tím, že stárne a umírá. To je základní princip života.“¹⁶⁰ Proč v lidstvu vládne spravedlnost nejvyšší? Protože v lidstvu se odehrává ono tvořivé napětí v nalézání a zachycování vlastního smyslu jako nikde v přírodě. Ze samé životní podstaty vyvěrá nutnost sebevykoupení, která se v lidstvu děje tvorbou a nejzazší ohled tvorby je tvorba mravní, tedy ta tvorba, v níž dochází k nacházení a zachycení vlastního smyslu, přehodnocování života samého v člověku a lidstvu. „Celý život je pak nepřetržitá dramatická cesta sebenalezení, což právě znamená podstatu mravní tvorby.“¹⁶¹ Ale jakými cestami se tento vývoj lidstva ubírá? Na Trnka dává následující odpověď: „Růst života lidstva je jakoby dvousměrový: postupný, představující zrání, stárnutí; a rozrůstání do šířky. Tento dvousměrový růst se uskutečňuje u každého lidského celku a má dalekosáhlý význam pro mravní tvorbu.“¹⁶² Co tedy jsou tyto dva směry lidského růstu?

První směr je pro Trnku růst postupný, lineární, směřující od minulosti do budoucnosti, od vzniku k zániku, od zrození k smrti. Tento směr je vlastně řízen samotným životním principem sebepřehodnocování, který vždy vede od začátku života, přes růst a rozkvět k nějakému budoucímu zániku. Tím je dáno, že život se vyvíjí v konečném horizontu. Lidstvo nalézá svůj smysl v tomto nutném životním napětí, které chápe jako svůj smysl, který samo pak zpředměťuje. Údělem člověka je práce, která zpředměťuje tento smysl veškerenstva, dává mu tvar formu a kontury. S tím se pojí, že mravní závaznost člověka a lidstva, která se zračí v lidské sebevykupitelské práci, je znázorňováním tohoto údělu. „Vždy však tu mravní závaznost je závaznost samého růstu individualistního života, vlastní tvorby, přehodnocování sebe sama, sebehodnocení, vytvořování vlastního charakteru: u lidstva, ras, národů, rodů i jedinců. Je to mravní závaznost samého smyslu života vůči sobě samému a metafysik by tu mohl mluvit i o mravní závaznosti samého Boha vůči sobě samému. Je to poslední smysl a odůvodnění existence.“¹⁶³ První směr, je řízen směřováním života samého, a tak je mu člověk podřízen jako vyššímu zákonu. Je to přirozené spětí k zániku a smrti. S druhým směrem se to má jinak.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 184.

¹⁶² Tamtéž, s. 186.

¹⁶³ Tamtéž, s. 188.

Druhý směr růstu života lidstva je rozrůstání, rozšiřování do přítomnosti. „Život lidstva není však jen růst postupný, nýbrž je také *růst, rozrůstání do šířky přítomnosti*.“¹⁶⁴ Tento růst do přítomnosti znamená podle Trnky to, jak se individuálně diferencujícím růstem života rozrůžňuje a proměňuje lidský druh a zahrazuje se do nejrůznějších forem. Druhý směr má také svou analogii v životním principu, a to je ono zahrazování se do konkrétní formy a tvaru, který je dán konečností, každého individua. Lidstvo si nachází formy tím, jak se utváří jednotlivé individuální celky v jeho rámci, jako např. rasy, národy, rody atd. Život se zde projevuje v základu, ale Trnka klade důraz na to, jak člověk tento přirozený princip svojí tvorbou dotváří. Toto rozrůstání do šířky přítomnosti má podle Trnky obdobu v tvorbě charakteru. „*Řekl jsem, že rozrůstání života lidstva do šířky je dotvářecí princip růstu postupného a má tudíž rovněž mravní základ: je to růst v charakter*.“¹⁶⁵

Postupný růst přímočarý a dotvářecí růst přítomný jsou obě nutné složky růstu a stárnutí života lidstva. Jejich souhra děje se v organizační tvorbě lidstva. Tento růst a organizační tvorba v níž se odehrává krystalizování smyslu každé jednotlivé skupiny lidské, ale i celého lidstva není ničím jiným než život lidstva. „Mohli bychom si tedy představit život lidstva od jeho začátků až do jeho konce jako individuální růst, jehož krví je tvorba mravní. Je to usilovné hledání smyslu životem lidstvem. Lidstvo po celé délce svého života pracuje a ve své práci, jehož podstatnou složkou je právě společenské organisování, zachycuje tento smysl a zhodnocuje se.“¹⁶⁶ Lidstvo má podobný úděl jako člověk, prací dobývá svůj smysl tváří v tvář konečného zhodnocení svého života sebou samým, tedy smrtí. Je to složitá cesta, která podle Trnky vede přes tvorbu národů, která je prodchnuta tragikou válek a dobývání. Člověk veden organizační schopností se nezastavuje při utvoření národa, nalezení jeho smyslu, ale má pokračovat k vyššímu mravnímu cíli, kterým je nalezení smyslu celého lidstva. „Růst života lidstva do budoucnosti je dramatická tvorba mravní, projevující se především sebeorganizováním: prvním cílem je vytvoření národa a národů, jejichž postupná organisace snad půjde až k nadstavbě složitějšího individualistního „charakteru“, „osobnosti“ celého lidstva. [...] Je to vždy růst k sebehodnocení až k smrti.“¹⁶⁷

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 192.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 195.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 196.

Trnka z tohoto pojetí mravní tvorby, která tvoříc ve vzájemném spojení s životním růstem mravní závaznost, činí závěry o vztahu člověka a mravnosti, a co je pro Trnku mravnost jako taková. „Mravní tvorba je vázána i podněcována mravní závazností růstu, sebenalezení, sebehodnocení jak u jedince, tak u lidských celků... [...] Mravní závaznost a mravní příkaz neleží mimo člověka a nad člověkem, nýbrž v jeho nitru, v nitru života jedince, rodu, národa i celků větších: je to příkaz samého života k sebezhdnocení.“¹⁶⁸ Mravní tvorba a potud i mravnost je člověku vlastní jako tvořivá schopnost samotná. Život se sám přehodnocuje nadetickou spravedlností, avšak člověk se musí přehodnocovat pomocí své práce, čínorodosti, tvorby. Člověk může být i netvořivý, čímž se míní nemravní ba i zlý – takový člověk se vzpírá svému smyslu, brojí proti vlastnímu zhodnocení. Vlastní úděl člověka je práce a účelem té práce je nalezení vlastního smyslu života – mravnost je hlavní vedlejší produkt lidské práce, je to právě ono nalezení smyslu, ono sebezhdnocení.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 198.

8. Shrnutí a závěr

Co nám Trnka o člověku sděluje?

Podle přírodního tvoření je člověk individuum, které je individuem kvůli své smrtelnosti – tuto smrtelnost ovšem sdílí rodově a je to vlastně jeho bytostná konstituce, kterou sdílí i s anorganickým, přesto ale živým kosmem. Dále je bytostí smrtelnou a tragickou – vždy již napjatou bytostnými silami vládnoucími v celém přírodním tvoření. Jakožto individuum je spjat s celkem všeho jsoícího, se světem, který je rovněž individualistně utvářen. Své tragické určení člověk nachází nejen v sobě, ale i mimo sebe, aniž by tím byl vztah ke světu projektivním, přesto jeho vztah ke světu vyjadřuje především svou vlastní tvorbou, která je uskutečněním jeho životního smyslu. V první knize je člověk smrtelné a tragické individuum.

Podle kulturního tvoření, tedy tvoření, které je genuinně lidské, je člověk bytostí nadanou právě schopností tvořit kulturní dílo, kterým člověk naplňuje a vykupuje svůj život. Nadání je jistá dispozice v člověku, jež je buďto plně realizována a vyčerpána, čímž dochází k úplnému vykoupení a zhodnocení člověka a jeho rodu, anebo je předávána až do doby, kdy v nějakém potomku se ozve stáří jeho rodu, přirozená nutnost vydat květ vykoupení v podobě skvoucího díla kulturního, v němž seznává tvůrce svůj smysl životní. Nadání je vždy specifický a konkrétní přístup ke světu určitého individua. Člověk je bytost privilegovaná svou možností docházet ve svém žití a tvoření k odrazu svého bytostného smyslu, ale i smyslu všeho ostatního, který rozpoznává až skrze sebe. Zároveň je člověk bytost s jedinečně rozvinutými smysli a speciální schopností nazírání skutečnosti. Podle Filosofie kultury je člověk tvořivou bytostí, která oplývá nadáním.

Podle typologie a charakterologie je člověk typem, který se má státí charakterem. Typ je určitý konstituční základ, který v sobě každý nese, který však není bezprostředně zřejmý a člověk musí vyvinout úsilí, aby svůj typ rozpoznal a rozvíjel jej. Charakter je hledání sebe samého, hledání a nalézání vlastního smyslu, dobývání vlastního smyslu v tvorbě. Charakter jako utváření člověka v plnosti má vyvažovat napětí mezi růstem života a lidskou sebetvorbou. Charakterem je až takový člověk, který může nad sebou stát jako soudce sebe sama.

Z hlediska mravnosti je člověk bytost, která svojí tvorbou nachází vlastní smysl, čímž vykupuje svou existenci a dává jí ospravedlnění a hodnotu. Právě tohle dobývání vlastního smyslu je vlastní mravní tvořivost a poslání člověka. Mravnost nikdy není hotové dílo, ale její smysl, a tedy i smysl lidského života tkví v tvůrčím ospravedlnění existence. To se odehrává hledáním a nacházením smyslu, tvůrčí náplně individuálního života. Mravnost doprovází vždy již každou tvorbu a činnost lidskou. Důležitější, než samotné hotové dílo je proces jeho realizace, uskutečňování – tak se to má i s morálkou. Je důležitá její neustálá tvorba, její přehodnocování, které je nakonec v důsledku přehodnocování člověka sebou samým.

Co je smysl? Je důležité si položit tuto otázku k zodpovězení otázky co je člověk v myšlení T. Trnky. Trnka ptá-li se totiž po člověku a jeho životě, ptá se vždycky především po smyslu jeho života. Smysl se zjevil být vlastním existenčním omezením, ale zároveň ospravedlněním lidského života. Sám člověk je přece vrcholem přírodního tvoření, tedy je určitým smyslem života pozemské přírody a je jejím vykoupením. Člověk jakožto vrchol přírodního tvoření překypuje životem a tvořivostí, zároveň, ale je pln onoho vyvažujícího napětí, které v životě vládne. Člověk je pln tragiky, řekl by Trnka. Člověk proto musí pracovat a vykupovat svůj smysl, jakési své místo na světě mezi zrozením a smrtí.

Proč se život vykupuje a proč svůj život musí člověk vykupovat prací? Život se vykupuje a přehodnocuje sám ať už k tomu něco přidáváme nebo ne a to tak, že umírá. Člověk musí svůj smysl a potud své vykoupení nacházet, odkrývat a dobývat. Smysl je dávání hodnoty životu, dávání ospravedlnění existenci. Trnka se zdráhá přijmout nihilistický názor, který nepřiznává žádné bytosti ani věci význačnou hodnotu. Trnka však vidí, že hodnoty vytváříme prací, jednáním, tvorbou, avšak tím nepřidáváme hodnotu nějaké věci, která by jí neměla, ale dáváme touto činností hodnotu nám samým, našemu životu a v širším pojetí hodnotu naším rodům, národům, našemu světu potažmo. Kultura a kulturní statky jsou zhmotněním a přímým zpodobněním tohoto neustálého úsilí o ospravedlnění vlastní existence lidí. Život se sám spravedlivě vykupuje, přehodnocuje se smrtí. Člověk nemá svůj smysl v sobě takto bezprostředně daný a tím se liší od životního proudu samého, ačkoli z něj vyrůstá.

Trnka o člověku v jednotlivostech neříká něco, co bychom nemohli najít u jiných a starších myslitelů. Člověk je smrtelný, člověk je individuum, člověk je bytost nadaná tvorbou, člověk je završení přírodního tvoření, člověk je bytost tragická. Když se ovšem všechna tato určení spojí v jednotný názor na člověka, je to obraz o člověku sice v lecčems eklektický, ale celkově originální.

Člověk je završením přírodního tvoření na Zemi a skrze něj dochází samotný individuační a diferenciací princip vládnoucí v přírodě, k sebeuvědomění, které vyjadřuje člověk svou prací, ve svém díle, v němž člověk sám nachází své vlastní ospravedlnění, svůj vlastní smysl. Smysl existence vůbec a smysl individuálního života nakonec splývají v člověku a jeho údělu – lidský úděl je podle Trnky práce a plody, které tato práce nese jsou, přece plody vykoupění, které vrhají světlo hodnoty na lidský život. Lidský život není u Trnky ani pesimisticky podceněn, ale zároveň není ani optimisticky nadhodnocen – je takový jaký je, sladký i trpký. Musí obsahovat oboje, jinak by byl indiferentní, stejný, nekonečný a potud nesmyslný.

Na závěr tedy tvrdím, že vlastní konkrétní definice člověka u Trnky v nejprostší podobě, by byla, že člověk je nadané individuum, které během svého života skrze (sebe)tvorbu hledá a nachází své vykoupění, svůj smysl – ať už je jakýkoli.

Bibliografie

Primární literatura:

- Trnka, T., *Autobiografie*. Filosofický časopis, 1969, roč. 17, č. 4, s. 565–567.
- Trnka, T., *Člověk a věčnost: Typologie a charakterologie*. Praha, Aventinum 1946.
- Trnka, T., *Filosofie kultury: Člověk a jeho dílo*. Praha, E. Beaufort 1941.
- Trnka, T., *Hledám tajemství života: Příroda a její dílo*. Praha, E. Beaufort 1940.
- Trnka, T., *Mé hledání smyslu života*. Rozpravy Aventina, 1926-27, roč. 2, č. 1, s. 3–5.
- Trnka, T., *Mezi zemí a nebem*. Praha, Aventinum 1948.
- Trnka, T., *Moderní filosofie ve slepé uličce*. Praha, Aventinum 1924.
- Trnka, T., *Vykládám svou knihu*. Česká mysl, 1922, roč. 18, č. 3, s. 182–185.
- Trnka, T., *Záhada poznání*. Praha, E. Beaufort 1946.

Sekundární literatura:

- Arazimová, V., *Personalismus v díle a myšlení Tomáše Trnky*, Brno, 2016, Diplomová práce, Masarykova Univerzita, Filozofická fakulta.
- Král, J., *Československá filosofie: nástin vývoje podle disciplin*. Praha, Melantrich 1937.
- Kratochvíl, L., *Filosofický portrét Tomáše Trnky*. Filosofický časopis, 1969, roč. 17, číslo 4, s. 567–578.
- Krejčí, F., *Doslov*. Česká mysl, roč. 18, 1922, č. 3, s. 185–186.
- Kozák, J. B., *Dr. Tomáš Trnka: Hledám tajemství života*. Česká mysl, 1923 roč. 19, č. 6, s. 372–375.
- Patočka, J., *Dr. Tomáš Trnka, Hledám tajemství života*. Naše doba, 1940, roč. 48, s. 507-508.
- Rolný, I., *Náboženská problematika v díle T. Trnky*. Religio. 1993, roč. 1, č. 1, s. 27–37.
- Rolný, I., *Tomáš Trnka*. Slovník českých filozofů, Dostupné online z [<http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/trnka.html>], 25.05.2020
- Šeracký, F., *Trnka, Tomáš, Záhada vědomí a poznání. Základy noetiky*. Česká mysl, 1922 roč. 18, č. 1, s. 49–51.